

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Криворізький державний педагогічний університет

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ
ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ, ЇХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Полтава – Кривий Ріг –2024

УДК 364.4:355.1-058.65(072)
М 54

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 11 від 21.06.2024 року)*

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Криворізького державного педагогічного університету
(протокол №10 від 06.06.2024 року)*

Рецензенти:

- Юрків Я. І.** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
- Василюк Т. Г.** – кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету

М 54 **Методичні рекомендації щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей, їх соціального захисту /** Бриндіков Ю. Л., Дуля А. В., Караман О. Л., Островська Н. О., Трубавіна І. М., Чердниченко О. Ю. ; за ред. О. Л. Караман, І. М. Трубавіної. Полтава; Кривий Ріг : КДПУ, 2024. 101 с.

Запропоновані методичні рекомендації спрямовані на розвиток професійної компетентності соціальних працівників щодо здійснення соціальної роботи, соціального захисту і надання соціальних послуг військовослужбовцям і членам їх сімей. Вони включають роботу з такими сім'ями як з сім'ями в СЖО в громаді, враховують специфіку стану комбатантів, яка впливає на їх сім'ї, соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей, роботу за комплексно-цільовою програмою для сімей учасників АТО/ООС. Рекомендації містять як теоретичні розробки, так і узагальнення досвіду реальної роботи, що робить їх практично значущими. Стануть в нагоді для фахівців із соціальної роботи, соціального захисту, здобувачів освіти зі спеціальностей «Соціальна робота», «Соціальне забезпечення», аспрантів, викладачів ЗВО тощо.

УДК 364.4:355.1-058.65(072)

© Бриндіков Ю. Л., Дуля А. В., Караман О. Л., Островська Н. О.,
Трубавіна І. М., Чердниченко О. Ю.
© ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024

ЗМІСТ

ВСТУП (Караман О. Л., Трубавіна І. М.).....	4
1. Соціальна робота з сім'єю військовослужбовця як з сім'єю, яка перебуває у складних життєвих обставинах (Трубавіна І. М., Островська Н. О.).....	6
2. Методичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо оптимізації реабілітаційної діяльності з комбатантами (Бриндіков Ю. Л.).....	19
3. Узагальнення досвіду реалізації комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» (Дуля А. В.).....	26
4. Соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей (Чередниченко О. Ю.).....	53
ВИСНОВКИ (Караман О. Л., Трубавіна І. М.).....	77
ДОДАТКИ	79

ПЕРЕДМОВА

Потреба в соціальній роботі і соціальних послугах в війну і після неї завжди збільшується. Є багато проблем у військовослужбовців, які воювали, і членів їх сімей, які не вирішуються лише виплатами. Потрібна тривала соціальна робота і військово-соціальна робота, соціальні послуги в громаді. В Україні, на відміну від США, Німеччини, Швейцарії та інших розвинутих нема в ЗСУ, МВС, СБУ фахівців із військово-соціальної роботи, хоча є завдання її здійснювати в директивних документах керівництва військових формувань. Питання соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей врегульовано законодавством України. В той час як нема фахівця, який опікується соціальною сферою в військових формуваннях в цілому, ця робота розпорощена по кількох фахівцях і не є системною і цілісною, взаємопов'язаною, перебуває в стадії становлення. Військово-соціальна робота – це відомча соціальна робота, силами і ресурсами цих відомств. Вона відбиває потреби і проблеми фахівців, які виникли на службі і після звільнення з неї, при адаптації до мирного цивільного життя, реабілітації, інтеграції тощо.

В Україні системна соціальна робота з військовослужбовцями і членами їх сімей проводиться лише як соціальні послуги в громаді і як з сім'ями та особами, які перебувають в складних життєвих обставинах. І досвід цей невеликий, він складався з досвіду роботи ГО з тими, хто ніс службу в Афганістані, з тих ГО, хто працював з 2014 року з військовими в зоні АТО. Зараз потреби в соціальних послугах членам сімей військовослужбовців закривають міжнародні організації з гуманітарними проектами, благодійні фонди і громадські організації. Але вони можуть працювати за проектами на кошти донорів лише з членами сімей, бо за міжнародним гуманітарним правом пряма підтримка військовослужбовців заборонена як підтримка однієї із сторін в конфлікті. Ці організації працюють за такими міжнародними принципами, як гуманність, неупередженість, незалежність та нейтральність. Питання ж соціальної підтримки і допомоги

військовослужбовців, які звільнені зі служби певною мірою залежить від можливостей громади і проєктів в ній. Але таких людей стає більше – поранених, ветеранів, є також і члени їх сімей – вдови, сироти, яким потрібні тривала реабілітація, адаптація до нових умов життя, інтеграція в суспільство, профілактика негативних явищ, створення умов для розвитку і подолання кризи, ізоляції тощо.

При цьому якщо навіть є кошти і фахівці, виникає питання в тому, як працювати, розмовляти з військовослужбовцями і членами їх сімей. Якими методиками і технологіями роботи краще користуватися, бо традиційна підтримка і допомога є дієвими щодо дітей та жінок, а щодо чоловіків-військовослужбовців дієвим є резилієнтний підхід. Тому ідея цих рекомендацій полягає в тому, щоб узагальнити існуючий досвід соціальної роботи з військовослужбовцями і членами їх сімей, описати його для практичного застосування тими фахівцями, які працюють з цією категорією населення.

Ми враховували як підходи до сім'ї як окремої соціальної групи, соціального інституту, первинного колективу, особливої соціальної системи, яка може мати певні кризи свого розвитку типові і ті, які викликані війною і втратами. Це пояснює зміст рекомендацій – від соціальної роботи з окремою сім'єю в СЖО до реабілітації комбатантів, роботи з членами їх сімей за комплексною програмою тривалий час, до соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей як складової соціальної послуг інформування. На цій основі і побудовані ці методичні рекомендації.

Сподіваємось, вони будуть цікаві фахівцям, які працюють з такими категоріями населення, науковцям, а також майбутнім фахівцям із соціальної роботи – цивільним і військовим.

1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЯК З СІМ'ЄЮ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Сім'я є окремим соціальним інститутом з правами і функціями в суспільстві, обов'язками в сім'ї, ролями; особливою соціальною системою з різними стосунками і структурою; первинним колективом з метою, розподілом влади і відповідальності; особливою соціальною групою з власними цінностями. Її особливістю є стосунки «батьки-діти», «чоловік-дружина», «брат-сестра», які можливі лише в сім'ї. Негативною характеристикою сучасної української сім'ї є її криза, яка полягає у неможливості нею самостійно, без сторонньої підтримки і допомоги виконувати більшість своїх функцій, які є взаємопов'язаними. При цьому підтримка сім'ї у виконанні окремої функції не сприяє подоланню кризи сім'ї, вона повинна розв'язувати комплекс проблем сім'ї. Причинами кризи сучасної сім'ї є: війна, внутрішні переміщення, дистантність сімей, міграція за кордон жінок з дітьми та особами похилого віку, зміна ролей у родині і збільшення навантаження на жінок і дітей, поки чоловіки воюють або працюють на перемогу, займаються волонтерством тощо, трансформація українського суспільства, зміна матримоніальної поведінки в світі, гендерні стереотипи. Криза сім'ї – це, по суті, узагальнення всіх складних життєвих обставин (СЖО) і криз окремих членів сім'ї. Але те, що відбувається в родині, відчувають всі її члени. Тому соціальна робота з подолання СЖО передбачає роботу з сім'єю як з соціальною системою, закритою і відкритою водночас. А це означає узгодження всіх планів, дій, обстежень з родиною, ведення випадку з цілою сім'єю, а не лише з окремим її членом, який перебуває в кризі. А робота з військовослужбовцем повинна здійснюватися паралельно та спільно з членами його сім'ї.

Подолання кризи сім'ї пов'язуємо з переведенням її з кризи до розвитку. «Розвиток сім'ї» – це кількісні та якісні зміни в ній як у цілісності, які характеризують її рух від нижчого до вищого рівнів її життєдіяльності. Ці зміни стосуються засвоєння сім'єю, її членами своїх ролей, прав та обов'язків, формування життєвих

умінь та батьківської компетентності, сімейних цінностей, батьківства, набуття сім'єю самостійності в суспільстві через адаптацію та уособлення. Під життєвими вміннями членів сім'ї розуміємо вміння користуватися своїми правами в сім'ї, не порушуючи прав інших її членів. До них належать: комунікативні вміння, прийняття рішень і вміння критичного мислення, майстерності управління (своєю поведінкою, почуттями тощо). Сім'я проходить етапи розвитку, на кожному з яких є свої завдання розвитку і проблеми життєдіяльності, які їй потрібно навчитися вирішувати. Розвиток сім'ї відбувається у контексті соціалізації. Сім'я здатна до соціалізації, це – закономірний процес, який відбувається в напрямках адаптації та уособлення (набуття автономності) одночасно під впливом різних факторів. Кожна сім'я сама обирає ступінь своєї суб'єктності/об'єктності. Це означає, що комусь потрібна постійна підтримка, комусь кількаразова допомога, комусь одна послуга для вирішення проблем і подолання кризи, бо сім'я самостійна.

Соціальна робота з сім'єю здійснюється як ведення випадку різного рівня складності, відповідно до чинного законодавства України. Вона може бути як інформування і консультування, якщо це випадок 1-2 рівня складності.

Наведемо зміст просвіти сім'ї з урахуванням етапів її розвитку і наявних стосунків в родині:

Напрямок роботи «Сім'я і суспільство»

1 етап.

Поняття про сім'ю, її роль, функції у суспільстві. Сім'я і шлюб: спільне і відмінне. Функції сім'ї та шлюбу в суспільстві. Права сім'ї у суспільстві. Захист сім'ї з боку суспільства та держави. Користування сім'єю економічними, соціальним і культурними правами. Планування сім'ї. Належні умови життя сім'ї. Вибір місця проживання, фактичного перебування і пересування. Право сім'ї на придбання майна, володіння, користування, розпорядження і управління цим майном, укладання договорів. Право на сімейні зв'язки, на відокремлення від суспільства, на визначення мети і способу своєї життєдіяльності, зміну умов життя для виконання своїх функцій, обов'язків, на інформацію, необхідну для власного розвитку і

виконання функцій, на власні традиції, обмін інформацією з навколишнім, планування сім'ї. Умови для реалізації сім'єю своїх прав у суспільстві. Державна допомога молодим сім'ям. Обов'язки сім'ї перед суспільством (у тому числі перед власними батьками). Стимулювання державою виконання сім'єю своїх функцій та обов'язків перед суспільством. Становлення молоді сім'ї у мікросередовищі: соціально-економічні, психологічні, педагогічні, юридичні аспекти. Формування моделі сімейного життя у суспільстві. Участь сім'ї у формуванні і реалізації сімейної політики.

II етап.

Усвідомлене і відповідальне батьківство і допомога держави сім'ям з дітьми. Новий соціальний статус сім'ї – нові права та обов'язки. Стимулювання державою виконання сім'єю своїх функцій та обов'язків. Пільги сім'ям з дітьми. Соціальний захист різних категорій сімей. Недержавна допомога сім'ям з дітьми. Становлення сім'ї з дитиною у мікросередовищі. Формування моделі сімейного виховання у суспільстві. Лобіювання інтересів сім'ї у суспільстві. Звернення до влади.

III етап (сім'ї, які мають дітей від підліткового віку до дорослих).

Державна сімейна політика: надання державою умов для розвитку сім'ї (дозвілля, спорт, житло, навчання, працевлаштування, сімейний бізнес, спілкування тощо). Відповідальність сім'ї за неякісне виконання своїх функцій та обов'язків. Соціальний захист окремих категорій сімей. Сімейні цінності – основа духовного розвитку держави.

Злагода у сім'ї – основа злагоди в суспільстві, недержавна допомога сім'ям з дітьми (ФПУ, громадські організації).

IV етап (сім'ї з дорослими дітьми).

Обов'язки держави щодо працездатних і непрацездатних громадян. Соціальний захист сім'ї на цьому етапі. Організація предметного дозвілля і спілкування. Саморозвиток сім'ї. Умови для реалізації сім'єю своїх функцій. Недержавна допомога сім'ям.

Напрямок роботи «батько-мати»

I етап.

Новий соціальний та правовий статус – чоловік та дружина. Права та обов'язки. Партнерська (егалітарна) і тоталітарна (авторитарна) сім'я. Гендерні стереотипи у свідомості чоловіка та толерантність у сім'ї. Державна сімейна політика – політика рівних можливостей для чоловіка та жінки. Адаптація до сімейного життя. Власна модель сімейного життя. Кооперативна структура сім'ї. Прийняття рішень. Розподіл домашніх обов'язків. Відповідальність кожного члена сім'ї за власні рішення і реалізація прав на власний розвиток. Правове забезпечення рівних прав жінок та чоловіків. Рівність у сім'ї. Розподіл економічної відповідальності і сімейний бюджет. Діалог довіри, повага, взаєморозуміння – спільна робота подружжя. Основи спілкування. Особливості спілкування і поведінки жінок і чоловіків. Стилі сімейного спілкування. Обговорення проблем, вислуховування думок, поглядів кожного члена сім'ї – основа попередження конфліктів. Стратегії поведінки в конфлікті. Правила сімейного життя. Моральні цінності сім'ї. Повага до особистого життя чоловіка та жінки. Насильство в сім'ї: сутність, види, ознаки. Запобігання і боротьба з насильством у сім'ї. Допомога потерпілим від насильства. Спільне дозвілля, предметне спілкування між чоловіком та дружиною.

II етап.

Новий статус: батько та мати і стосунки чоловік – дружина. Права та обов'язки стосовно один одного. Адаптація до нової ролі. Нова структура сім'ї. Охорона материнства. Пільги матерям і батькам. Модель батьківської поведінки. Реалізація прав чоловіка та дружини на власний розвиток умови, можливості. Рівні можливості (ринок праці, сфера освіти і фахової підготовки, у громадському житті). Становище жінок в українському суспільстві – соціальний аспект. Гендерні стереотипи і боротьба з ними. Захист від насильства в сім'ї. Допомога жінкам, потерпілим від насильства в сім'ї. Лідерство і влада у сім'ї. Організація взаємодопомоги жінками у разі порушення їх прав (громадський захист, законодавчі та політичні кампанії, пошук фактів та підготовка звітів, просвітницька робота): використання системи та механізмів посилення прав людини. Взаєморозуміння,

сімейні цінності, любов – основа збереження сім'ї. Діалог, співробітництво, взаємодопомога у сім'ї. Сімейне життя – творчість двох. Розподіл домашніх обов'язків, економічної відповідальності у нових умовах. Гнучкі правила домашнього розпорядку, прийняття рішень.

III етап.

Модель сімейного життя у нових умовах. Пошук нових спільних інтересів, турбота один про одного. Власний розвиток кожного і спільне дозвілля. Предметне спілкування з друзями і між собою. Адаптація до нових умов. Емоційна близькість, довіра, повага. Розв'язання конфліктів. Право на помилки з відповідальністю за них. Самореалізація кожного члена сім'ї. Традиції. Захист від насильства.

IV етап.

Турбота один про одного, збереження здоров'я, життя. Розв'язання конфліктів. Розподіл домашніх обов'язків. Економічна відповідальність. Повага, терплячість. Шляхи самореалізації. Традиції. Захист від насильства. Соціальний захист осіб похилого віку. Недержавна допомога непрацездатним громадянам. Використання механізму і системи захисту власних прав.

Напрямок роботи «батьки-діти»

I етап.

Підготовка до батьківства: психолого-педагогічна, біологічна, економічна. Ознайомлення з потребами дитини та умовами для їх задоволення. Соціальний захист вагітних жінок. Планування сім'ї. Ознайомлення з літературою я питань виховання та розвитку немовлят.

II етап.

Новий статус у суспільстві та мікросередовищі батьків. Особливості психофізіологічного розвитку дітей дошкільного» молодшого шкільного віку. Потреби дитини. Права дитини. Охорона дитинства. Догляд за дітьми. Насильство щодо дітей: види, сутність, ознаки. Засоби запобігання та боротьби. Спілкування батьків і дітей, спільне дозвілля. Умови для розвитку дитини в сім'ї. Правила поведінки в сім'ї дітей та батьків. Життєві навички. Модель сімейного виховання. Мета та

завдання родинного виховання. Принципи родинного виховання: гуманістична спрямованість виховання, його зв'язок з життям, комплексність, єдність навчання, виховання і розвитку; систематичність і послідовність, системність, виховання в діяльності та спілкуванні; єдність вимог і повага до особистості дитини; врахування вікових і індивідуальних особливостей дитини; поєднання батьківського керівництва, з ініціативою та самостійністю дітей. Методи сімейного виховання: методи формування свідомості (переконання, навіювання, інформування, приклад, вимога), формування досвіду поведінки (виховні ситуації, вправи, доручення, думка сім'ї, ігри, привчання); стимулювання і корекції поведінки (заохочення, змагання, покарання). Зміст родинного виховання: патріотичне, моральне, трудове, фізичне, естетичне, статеве, правове, політичне, економічне, екологічне. Підготовка дитини до школи. Розвиток творчих здібностей дітей. Особливості виховання дітей з особливими потребами. Запобігання негативним явищам у дитячому середовищі. Ознайомлення з різними виховними і навчальними концепціями. Роль батьків у формуванні навчальної діяльності дитини, інтересу до неї. Вибір навчально-виховного закладу для дитини. Співпраця батьків і школи. Вибір медичних послуг для дитини, мови навчання, релігії. Сімейні традиції. Дитячі капризи: причини, корекція. Формування у дітей розуміння домашніх обов'язків, звичок поведінки у сім'ї. Залучення дітей до участі у прийнятті рішень в сім'ї. Ознайомлення з літературою з питань виховання і розвитку дитини.

III етап.

Особливості розвитку підлітків та молоді. Модель сімейного виховання і батьківської поведінки у нових умовах. Діалог батьків і дітей. Права та обов'язки батьків і дітей. Стимулює надання державою виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей і створення умов для реалізації ними своїх прав. Соціальний захист материнства і дитинства. Недержавна допомога батькам в реалізації своїх прав. Дитячі та молодіжні громадські організації, школа – партнери батьків у виконанні ними обов'язків і реалізації прав. Родинне виховання: мета, зміст, форми, методи. Сімейні традиції. Конфлікти між батьками і

дітьми: причини, шляхи запобігання і розв'язання. Ефективні батьки. «Важкі» підлітки, педагогічна занедбаність, акцентовані діти: вплив батьків на поведінку і свідомість дітей. Роль сім'ї у запобіганні та подоланні девіантної поведінки. Негативні явища - боротьба з ними. Розвиток творчих здібностей дітей. Хворі діти в сім'ї – роль батька та матері в їх нормалізації. Методики позитивного мислення, «Я – висловлювань» у спілкуванні з дітьми. Участь батьків і дітей у прийнятті рішень стосовно сім'ї. Заклади освіти, медичного обслуговування, культури для дітей. Життєві вміння підлітка юнацтва.

IV етап.

Модель батьківської поведінки у нових умовах. Спілкування і спільна діяльність батьків і дітей, Сімейні традиції. Можливості впливу батьків на дітей. Відповідальність дітей за батьків. Конфлікти між дорослими дітьми та батьками: причини, шляхи запобігання і розв'язання. Емпатія у спілкуванні. Прийняття рішень у сім'ї. Економічна незалежність і родинні зв'язки. Родинні групи: роль, можливості.

Напрямок роботи «діти-діти»

I етап.

Підготовка дитини до появи братика (сестри): роль дитини у сім'ї, любов, допомога їй. Ознайомлення з потребами дитини (фізичними, емоційними, соціальними, духовними, у розвитку) та можливостями старшої дитини їх задовольнити. Брат, сестра – рівні члени сім'ї, які вимагають догляду і мають такі ж права, як і інші члени сім'ї. Привчання старших дітей до допомоги батькам у вихованні і розвитку, догляду за молодшою дитиною. Дитяча дружба. Організація спільного дозвілля і спілкування дітей з урахуванням їх потреб і інтересів, віку, статі. Позитивне мислення. «Я-висловлювання». Розвивальні ігри. Розвиток мови дітей. Право дітей на спосіб діяльності, який відповідає їх віку: державні гарантії, умови (заклад культури, спорту, позашкільні заклади). Насильство дітей щодо дітей: попередження, боротьба.

II етап.

Ознайомлення з правами дитини, умовами в сім'ї та державі щодо їх реалізації. Соціальний захист дитинства. Дитячі та молодіжні громадські організації: напрямки, зміст, форми і

методи роботи, можливості розвитку здібностей і самореалізації дітей в них, умови вступу. Референтна тупа, Організація дозвілля та спілкування дітей у сім'ї. Домашні обов'язки дітей у родині. Особливості поведінки і спілкування хлопців та дівчат. Діалог, співпраця між дітьми у сім'ї. Методики впливу на людей. Конфлікти між дітьми: причини, правила поведінки в них, стратегії розв'язання. Переговори. Толерантність у сім'ї. Насильство в сім'ї щодо дітей: сутність, види, ознаки, засоби запобігання і боротьби, допомога потерпілим від насильства. Сімейна економіка і сімейний бюджет. Як заробити та витратити гроші. Підготовка до створення власної сім'ї. Планування сім'ї. Гендерні стереотипи в сім'ї: боротьба з ними. Вироблення власної бажаної моделі сім'ї. Самовиховання та самоосвіта, підготовка до вибору професії. Профорієнтація. Трудова підготовка. Негативні явища у молодіжному середовищі – боротьба з ними через систему «рівний – рівному». Фізичний та духовний розвиток у сім'ї. Правова, політична, економічна, естетична, моральна, статева, фізична, комунікативна культура особистості у сім'ї. Сімейні традиції, свята. Форми та методи взаємодії між дітьми у сім'ї. Урахування віку, статі, інтересів сім'ї у взаємодії між дітьми у родині. Догляд за хворою дитиною, допомога їй, її підтримка. Позитивне і критичне мислення.

III етап.

Дорослі діти, самостійне життя і сімейні традиції. Обов'язки щодо членів батьківської сім'ї. Право на спілкування у родині, підтримання родинних зв'язків (емоційних, юридичних, економічних тощо). Спільне майно, користування, управління, розпорядження ним. Родинні групи: сутність, види діяльності. Сімейний бізнес. Особливості спілкування сім'ями. Спільне дозвілля. Задоволення емоційних, соціальних, духовних потреб. Форми і методи взаємодії між дорослими дітьми.

Відзначимо, що сім'я з благополучної в війну може різко стати неблагополучною під дією різних чинників і факторів. Благополучну сім'ю можна визначити як таку, що розв'язує завдання свого розвитку, проблеми, долає протиріччя, успішно виховує дітей, виконує свої функції, має демократичні стосунки і розподіл влади в сім'ї, задовольняє потреби свої і своїх членів, створює умови для реалізації прав кожним, регулює виконання

обов'язків, має свої цінності, традиції, мету; неблагополучну – як таку, яка не виконує своїх функцій, в якій не вирішуються права членів родини і права сім'ї, є несприятливі умови для виховання і розвитку дітей, інших її членів, яка перебуває у кризі.

Консультування сімей в СЖО та уразливих сімей також повинні враховувати ці етапи розвитку всієї родини і розвитку сімейних стосунків.

Зазначимо, що в соціальній роботі з сім'єю важливо враховувати різні фактори кризи і неблагополуччя родини. Це такі фактори, як:

1) сімейні стресори, які класифікуються за силою-слабкістю і тривалістю дії: травма (катастрофа, нещасний випадок, коротке за часом, але сильне за впливом явище (війна, смерть, несподіване розлучення); життєва подія (більш тривала подія, яка більш впливає на подальшу долю і життя – поява/уход члена сім'ї, переїзд); хронічна рольова напруга (конфлікти, які накопичуються та не розв'язуються в ході виконання тих або інших соціальних ролей); життєві труднощі (мікростресори: ті, що виникають при щоденній взаємодії з середовищем і, накопичуючись, являють собою більшу трудність, ніж будь-яка життєва подія (постійна нестача грошей, погане житло).

2) сімейні труднощі – конкретні вимоги до сім'ї, які пов'язані зі стресовою подією;

3) сімейна криза – нездатність сім'ї відновити стабільний стан у ситуації постійного тиску тих вимог, які змінюють сімейну структуру і способи взаємодії членів сім'ї, це максимальний сімейний стрес, з яким сім'я не впоралась; незворотна зміна в житті сім'ї, коли попередні, звичні ролі членів сім'ї стають неадекватними, і здійснюється розпад попередніх зразків поведінки [1].

Якщо подивитися на ці фактори, сім'ї військовослужбовців відчувають сьогодні відразу кілька стресорів, труднощів і криз. Це є важливим для планування роботи з ведення випадку з сім'єю.

Важливим у веденні випадку уразливих сімей та сімей в СЖО є соціальна профілактика. Напрямками профілактики у світлі «допомоги для самопомоги» є: використання даних соціальних досліджень з проблеми розвитку і кризи сім'ї для

вибору адекватних послуг сім'ям; інформаційно-пропагандистська робота; інтеграційні заходи, соціальне навчання батьків та молоді; соціальна реклама послуг суб'єктів соціальної роботи; правова освіта дітей та молоді і членів їх сімей з проблем реалізації у сім'ї; допомога дітям та молоді у виборі професії, працевлаштуванні; сприяння розвитку дитячих та молодіжних ініціатив, реалізації інтересів; організація волонтерського руху; організація сімейного дозвілля і відпочинку, які демонструють позитивні зразки сімейних стосунків і спілкування, робота батьківських клубів, просторів, дружніх до жінок і дівчат, просторів, дружніх до дітей тощо.

Профілактика за об'єктами роботи може бути первинною, вторинною і третинною.

Первинна профілактика – найбільш масова і неспецифічна, її метою є становлення сім'ї як соціально-адаптивної (функціональної) і перехід її до розвитку і функціонування, що забезпечує реалізацію прав, задоволення родинних потреб та інтересів. Профілактична робота тут носить інформаційний характер щодо позитивної моделі сімейного життя, її прогнозування. Об'єктом первинної профілактики є «нормальні» сім'ї, її завданнями є: вдосконалення конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь, які людина, члени сім'ї вже мають, але не знають, як їх застосувати у незнайомій ситуації, що може призвести до кризи, насильства; навчання розпізнавати такі ситуації і керувати ними; змінювати сімейне життя відповідно до етапів її розвитку, типових криз сім'ї, окремих її членів; збільшення потенціалу сім'ї (розвиток у членів сім'ї внутрішнього контролю поведінки, формування правосвідомості, розвиток активності); робота в суспільстві щодо подолання гендерних стереотипів. Змістом первинної профілактики повинно бути надання інформації батькам, дітям, підліткам про права сім'ї, права членів родини, про насильство, жорстокість у сім'ї; ознайомлення з варіантами поведінки в реальних ситуаціях, які можуть призвести до кризи, насильства; показ позитивних зразків застосування життєвих умінь щодо типових проблем у сім'ї, спілкування, знайомства, відпочинку, працевлаштування, вибору життєвого шляху, розподілу сімейних обов'язків тощо; підтримка

творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної діяльності сім'ї, організації сімейного дозвілля.

Вторинна профілактика неблагополуччя в сім'ї є, в основному, груповою. За мету вторинна профілактика має зміну мало адаптивного дисфункціонального стану сім'ї на адаптивний через зміну ставлення до себе, до оточуючих, до навчання поведінки в сім'ї, а також формування досвіду поведінки в кризових ситуаціях. Вторинна профілактика спрямована на сім'ї «груп ризику» і передбачає своєчасне виявлення таких сімей та надання їм соціальної підтримки і допомоги у напрямках: формування знань життєвих умінь і навичок, необхідних для самозахисту прав сім'ї, її членів; формування поняття про установи та організації, які допомагають сім'ям у кризі, потерпілим від насильства, про способи потрапляння в ситуації кризи, насильства; зміна ставлення окремої особи, сім'ї до себе, свого місця у суспільстві, усвідомлення ними своїх прав, цінностей свого життя і своєї ролі в ньому, ставлення батьків до дитини як до суб'єкта власного життя.

Третинна профілактика неблагополуччя в сім'ї спрямована на інтеграцію членів родини у суспільство у період кризи, зокрема – окремих осіб, які потерпіли від насильства, жорстокості тощо з тим, щоб надалі подібного з ними більше не сталося. Третинна профілактика передбачає виявлення причин та особливостей кризи сім'ї, а також усунення цих причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, через підтримку влаштування особистості в житті і допомоги в набутті самостійності. Третинна профілактика є індивідуальною й передбачає тривалу роботу з особистістю, комплекс соціальних послуг для неї. Третинна профілактика здійснюється одночасно з реабілітацією і супроводом, вимагає об'єднання зусиль різних суб'єктів соціальної роботи.

В умовах війни особлива увага – усвідомленому і відповідальному батьківству. Пояснюємо це підвищеною небезпекою для дітей та дорослих, найбільш традиційним є визначення батьківства, яке наведене у педагогічному словнику для молодих батьків – «це кровне споріднення батьків з їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і

свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом» [4, с. 39]

На думку І. Звервої та Ж. Петрочко усвідомлене батьківство розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості [3]. Тобто усвідомлене батьківство є відповідальним.

Засади усвідомленого батьківства наводить Г. Лактіонова [8] у вигляді правил для батьків:

1. Любіть свою дитину.
2. Приймайте дитину такою, якою вона є.
3. Вірте і довіряйте своїй дитині.
4. Постійно вивчайте особистість дитини, не думайте, що вже все про неї знаєте.
5. Показуйте дитині, що вона є для вас важливою.
6. Дайте зрозуміти дитині, що її справи є важливими для вас.
7. Приділяйте увагу формуванню вольових рис, привчайте дитину до праці, напруги й виконання необхідних справ, навіть тоді, коли це не дуже приємно.
8. Допмагайте дитині виконати те, чого вона не вміє.
9. Дозволяйте дитині робити свій вибір, приймати власне рішення.
10. У разі конфліктів, засуджуйте не саму дитину, а її вчинок.
11. Прислухайтесь до думки дитини.
12. Будьте ввічливі з дитиною.
13. Проводьте разом із дитиною вільний час.
14. Допмагайте дитині розвивати її здібності.
15. Піклуйтеся про забезпечення безпеки й основних життєвих потреб дитини.

Усе це в умовах тривалого стресу внаслідок війни, тривоги, дистантності сімей, матеріальної їх невлаштованості є важким і вимагає терпіння від батьків і психосоціальної підтримки їм. Це також потребує на формування критичного мислення у батьків, ненасильницького спілкування, коли навколо війна і сила,

навчання основам безпеки життєдіяльності в війну, оскільки нікого з нас не вчили поведінці в війну задля збереження життя. Найголовніші цінності родини – життя і власне сама сім'я, вони мають бути збережені і всі члени сім'ї мають бути цьому навчені в умовах війни. Тобто знати, як важливі стосунки, як їх підтримувати і зберегти навіть на відстані і в умовах бойових дій, як виявити свої почуття, як їх усвідомити, висловити і почути іншого. Укріплення сімей на основі цінностей є важливим напрямків роботи для сімей в СЖО.

На основі викладеного можна говорити, що існуюча система соціальних послуг в громаді і соціальної роботи враховує уразливість сімей та їх СЖО, але окремо не враховує особливості сімей військовослужбовців. Однак вона може бути застосована до таких сімей як до тих, які перебувають в СЖО і мають ризик потрапляння до СЖО.

Список використаних джерел:

1. Марценюк М. О. Роль психологічного стресу в контексті сімейних труднощів. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць. 2014. Т. 7. Вип. 36. С. 271–280.
2. Мушкевич М. І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя : автореф. дис. ... кандидата психол. наук. Луцьк : ВДУ, 2002. 17 с.
3. Основи батьківської компетентності : навч. посібник / упоряд. : Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко ; за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ : Науковий світ, 2006. 156 с.
4. Педагогічний словник для молодих батьків. Київ : ДЦССМ, 2002. 348 с.
5. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками. Київ : УДЦССМ, 2000. 86 с.
6. Трубавіна І. М. Консультування сім'ї : науково-методичні матеріали для соціальних працівників, соціальних педагогів, студентів ВНЗ : У 2 ч. Ч.1. Київ : ДЦССМ, 2003. 88 с.
7. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : дис доктора пед наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Луганський національний університет. Луганськ, 2009. 498 с.

8. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера / Безпалько О. В., Лях Т. Л., Молочний В. В. та ін. ; під заг. ред. Г. М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2003. 107 с.

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З КОМБАТАНТАМИ

Українське суспільство перебуває під дією низки факторів економічного, політичного, духовного та демографічного характеру, що можуть здійснювати негативний вплив на громадян. Суспільної шкоди завдають надзвичайні ситуації, зокрема, катастрофи, до яких належать військові конфлікти, що супроводжуються активними бойовими діями. Повномасштабна війна на теренах України виступає яскравим прикладом надзвичайної ситуації, де людина зазнає неабиякого психологічного тиску, що деформує її суспільні погляди та поведінку.

Особливості професійної діяльності військовиків полягають у виконанні обов'язків під впливом психоемоційних та фізичних стресових факторів. Така умова дає право віднести комбатантів до осіб групи ризику. Виконання складних бойових завдань військовиками посилює зниження їх психологічного резерву, посилює процеси негативних особистісних змін, що погано відобразатиметься на здоров'ї, комунікації та працездатності в подальшому.

Повертаючись до мирного життя, військовослужбовець нерідко зіштовхується з чималою кількістю стресових ситуацій, що заважає йому адаптуватись до нових умов, налагодити гарні стосунки з близьким оточенням, відбутись у подальшому професійному житті, сформувати власну сім'ю тощо.

Первинний стрес, отриманий під час виконання важкого бойового завдання, посилюється вторинним, який виникає після повернення до рідної домівки. Цей стан слугує основою

соціально-психологічної дезадаптації особи. Фахівці психіатричної галузі прогнозують щонайменше 20% учасників бойових дій, які в подальшому характеризуватимуться посттравматичним стресовим розладом. Таке передбачення вимагає негайних дій щодо посилення та оптимізації реабілітаційної діяльності. В умовах гібридної війни фахівці соціальних служб зобов'язані оперативно реагувати на запити комбатантів, проводити заходи комплексної реабілітації.

Військовослужбовці ЗСУ, які приймали участь у бойових діях, потребують посиленої суспільної уваги, організації дієвої системи комплексної реабілітації. Статистика вказує, що до повномасштабного вторгнення російського агресора на територію України єдиний електронний реєстр налічував близько півмільйона ветеранів війни. Фахівці стверджують, що після перемоги дана цифра може зрости до 1,5 мільйона осіб [1]. Процес інтеграції комбатантів потребує запровадження потужної системи реабілітації, що поєднуватиме соціальну, психологічну, педагогічну, правову та медичну складові. Під час наукових розвідок ми звернули увагу на фрагментарність та безсистемність комплексу заходів соціальних служб щодо реабілітації учасників бойових дій. Такий стан речей породжує недосконалу систему соціального захисту комбатантів. З-поміж головних причин, що стоять на заваді повноцінної соціалізації військовиків в мирному житті, вирізняються посттравматичний стресовий розлад, незадоволеність комбатантів власним суспільним становищем, психологічне неблагополуччя та високий відсоток суїцидів. В даному випадку важлива роль надається фахівцям закладів та установ реабілітаційного спрямування задля успішного відновлення ветеранів, створення їм гідних умов соціального життя.

Проведена нами науково-дослідна робота дала змогу розробити та сформулювати методичні рекомендації фахівцям соціальної сфери щодо реабілітаційної діяльності з комбатантами. Зауважимо, що ефективність та якість запровадженої системи реабілітації учасників бойових дій залежатиме від усвідомлення усіма членами мультидисциплінарної команди необхідності оптимізації роботи, впровадження новітніх технологій та узгодженості дій.

Головна ціль методичних рекомендацій полягає в оптимізації практичної діяльності з комбатантами. З цією метою нами сформульовано наступні завдання:

- ознайомлення фахівців мультидисциплінарної команди з системою комплексної реабілітації військовиків ЗСУ, що приймали участь у бойових діях, з розподілом функціональних обов'язків;

- ознайомлення спеціалістів мультидисциплінарної команди з новітніми реабілітаційними технологіями;

- ознайомлення психолога / військового психолога, фахівця соціальної сфери з діагностичним інструментарієм задля визначення ступеню відновлення учасників бойових дій;

- проведення підготовчої роботи з сім'єю захисника / захисниці щодо його / її демобілізації із зони бойових дій.

Практики наголошують на тому, що психодіагностика психоемоційного стану комбатантів повинна здійснюватись фахівцем соціальної сфери, психологом, зокрема. Вітчизняні дослідники [3] диференціюють роботу цивільних (вузькопрофільна робота) та військових психологів (психодіагностика, соціально-психологічне консультування, психопрофілактика, психологічна підготовка, соціально-психологічна адаптація військовиків). Військовий психолог, на думку спеціалістів, є «універсальним солдатом», який володіє професійними вміннями соціального психолога, психолога-діагноста, психолога праці. Його професійна діяльність повинна спрямовуватись на вирішення завдань з вивчення психологічних особливостей комбатантів, військових колективів; підвищення профілактичної роботи щодо негативних проявів у військовому середовищі; підтримку та допомогу військовослужбовцям у вирішенні нагальних проблем. Військовий психолог є ключовою особою в процесі організації системи психологічного забезпечення [3, с. 5].

Аналіз наукового доробку з окресленого питання дав змогу сформулювати комплекс методик, що слугуватимуть дієвим інструментарієм при дослідженні психологічного стану військовослужбовців-учасників бойових дій. Даний комплекс надаватиме більше можливостей при здійсненні фахівцями соціальної сфери планомірної діагностики стресу (рівень посттравматичного стресового розладу, агресія, тривожність,

депресія) та його наслідків у комбатантів. Психолог може вивчати індивідуально-психологічні особливості військовиків. Зауважимо, що проведення вивчення психологічного стану особового складу підрозділу реалізується фахівцями з відповідною освітою та дотриманням положень Етичного кодексу психолога [3, с. 5].

Результати діагностики надаватимуть офіцеру-психологу можливість здійснення ефективного соціально-психологічного супроводу комбатантів, вчасно рекомендувати командирам як правильно долати конфліктні ситуації у військовому середовищі.

Нерідко девіантна поведінка в мирному житті є результатом тривалого перебування військовслужбовця в зоні бойових дій. В науковому доробку, присвяченому вивченню окресленої проблеми, зазначається про потенційну загрозу сприйняття навколишньої дійсності через призму військового життя, що передбачає замкненість учасника бойових дій, тривоги та переживання за власну сім'ю, її безпеку тощо. Психологи повинні працювати з кожним членом сім'ї, розкрити особливості тих чи інших поведінкових проявів учасника бойових дій, пояснювати їх першопричини, висвітлювати дієвий інструментарій, що допомагатиме впоратись з психологічними проблемами.

Деякі члени сім'ї можуть ставитись відчужено до комбатантів після їх повернення з війни. Психолог мусить зарадити такій ситуації в сім'ї / родині, вказавши на складні обставини під час проведення бойових дій, з якими військовслужбовцю довелось зіштовхнутись. Спеціаліст повинен наголосити сім'ї на довірі та підтримці, що так потрібні для відновлення гарних родинних стосунків. Варто не зволікати з подоланням дистанції у стосунках, переглядом сімейних цінностей, закріпленням сімейних ролей [2].

Задля зміцнення родинних взаємин, покращення сімейного мікроклімату психолог акцентуватиме увагу на комунікативних проблемах (підозра невірності шлюбного партнера, коло нових друзів), з якими зіштовхнеться військовслужбовець-учасник бойових дій. Проблема долатиметься частими родинними розмовами / дискусіями, де обговорюватимуться «гострі кути», відбудуватиметься пошук шляхів їх уникнення.

Фахівці звертають увагу на взаємодію психолога та дітей учасників бойових дій, які також по-різному можуть реагувати на повернення глави сім'ї. Реакція дитини на зміни настрою батька / матері, оточення, розпорядку дня може бути довготривалою. У більшості випадків повідомляється про те, що діти можуть бути апатичними, відмовлятися від харчування, втрачаючи вагу. Діти (1-3 роки), відчуваючи стрес батька / матері, які повернулись з війни, можуть необґрунтовано ображатись, плакати, влаштовувати істерику, мати порушення сну. Діти віком 3-6 років можуть поводитись нетипово: смоктати пальці, надміру тривожитись, поводитись роздратовано, хвилюватись через можливу втрату батька / матері, винити себе через мобілізацію батька / матері. Неповнолітні особи нерідко агресують, стають надто вразливими, бувають пригніченими, скаржаться на дискомфорт (неприємні відчуття) та біль. Дітям 6-12 років притаманні негативні реакції – агресія, знервованість, капризування, скарги на різкий головний або шлунковий біль, істеричні напади. Дітей (13-18 років) можуть супроводжувати безпідставні хвилювання, нервовість та реакція протесту. Детермінантою подібних проявів може бути розподіл нових соціальних ролей в сім'ї за відсутності батька / матері або після їх повернення. Стреси можуть провокувати адиктивну (зловживання алкоголем / наркотиками, тютюнопаління), делінквенту (правопорушення) та суїцидальну поведінку в дитячому середовищі.

Фахівець мусить підготувати дитину, поза її віком, до повернення її батька / матері-учасника бойових дій додому, наголосити на необхідності піклування про дітей, увазі до їх почуттів та поведінкових реакцій (злість, агресія, ревності). В даній ситуації варто обговорити нові обставини в сім'ї, причини таких обставин, спробувати дотримуватись звичного режиму сімейного життя.

Спеціаліст повинен пояснити членам сім'ї комбатанта обставини, за яких можна зменшити ймовірність негативних поведінкових проявів демобілізованого:

- можливість проводити вільний час з кожним членом сім'ї, близькою людиною;
- можливість побути наодинці з самим собою;

- активне дозвілля (участь в культурно-розважальних заходах, відвідування театрів, кінотеатрів тощо);
- справедливий розподіл домашніх обов'язків, обговорення нових завдань, що виникають;
- повага кожного члена сім'ї, пошук компромісів задля вирішення спірних питань.

Фахівець соціальної сфери (соціальний педагог) повинен зробити наступні кроки:

- провести індивідуально-виховну роботу з комбатантами;
- особисто відвідати сім'ю учасника бойових дій, за необхідності створити умови довірливої дискусії задля подолання складних життєвих обставин;
- провести профілактичні заходи, покликані попередити агресію, конфліктність, вияви тривоги в усіх членів сім'ї / родини;
- забезпечити соціальний супровід комбатантам та членам їх сімей;
- запровадити тренінгові заняття з учасниками бойових дій з метою їх успішної адаптації до умов мирного життя;
- діагностувати соціально-психологічний стан військовослужбовців-учасників бойових дій, проаналізувати їх настрій та світогляд;
- реалізувати заходи, спрямовані на забезпечення позитивного клімату в сім'ї військовослужбовця;
- сприяти відновленню порушених прав комбатанта, піклуватись його соціальним захистом, підтримкою, передбаченою чинним законодавством;
- забезпечити консультативну роботу щодо соціально-правових та соціально-побутових проблем, що стоять на заваді гідного життя родин військовослужбовців-учасників бойових дій;
- сприяти духовному та культурному зростанню військовослужбовців, які приймали участь у бойових діях;
- забезпечити активне дозвілля родинам комбатантів;
- посилити взаємодію із закладами та установами системи соціальних служб, органами державної влади, місцевого самоврядування задля систематичного проведення заходів щодо здорового способу життя учасників бойових дій та членів їх родин.

Лікар-реабілітолог повинен зосередитись на наступному [4]:

- проведення медичного обстеження комбатантів;
- виявлення клієнтів, які характеризуються відхиленнями психічного та фізичного розвитку; осіб, схильних до алкоголізму, наркоманії, токсикоманії для їх подальшого лікування;
- реалізація медико-профілактичних заходів, покликаних виявляти психічно нестійких клієнтів, надавати їм профільну допомогу;
- посилено проводити інформаційно-просвітницьку роботу щодо здорового способу життя;
- систематично надавати підтримку та допомогу у реабілітації комбатантів, які повернулись з лікувальних закладів.

Ми переконані, що запропоновані рекомендації стануть у нагоді мультидисциплінарній команді фахівців соціальної сфери, сприятимуть оптимізації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, які приймали участь у бойових діях.

Список використаних джерел:

1. Адаптація ветеранів війни до мирного життя : помічник ветерана. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/adaptatsiya-veteraniv-viyny-do-myrnoho-zhyttya-pomichnyk-veterana> (дата звернення : 16.05.2024)
2. Динамічне психологічне вивчення особового складу : методичні рекомендації командирам та офіцерам-психологам підрозділів / В. О. Банюшенко, Н. І. Копаниця, Е. С. Литвиненко, В. Є. Солодовніков. Київ : СПІЦ ЗСУ, 2009. 60 с.
3. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної адаптації демобілізованих учасників антитерористичної операції (АТО) та їх сімей. URL : <https://dszn-zoda.gov.ua/sites/default/files/loadfiles/ATO/proects042015/metod.doc> (дата звернення : 15.05.2024)
4. Єна А. І., Маслюк В. В., Сергієнко А. В. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. *Науковий журнал МОЗ України*. 2014. № 1 (5). С. 5–16.

3. УЗАГАЛЬНЕННЯ ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ «СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ УЧАСНИКІВ АТО/ООС»

Нами було розроблено та реалізовано Комплексну програму «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС»

Мета: оптимізація психоемоційного стану учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей, сприяння соціальній адаптації та інтеграції, нормальному функціонуванню сім'ї й зростанню соціального благополуччя шляхом надання їм інформаційної, психологічної, соціально-педагогічної, правової та соціально-гуманітарної допомоги.

Завдання:

– виявлення проблем та потреб учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей;

– розроблення та реалізація плану соціальної підтримки сімей учасників АТО/ООС;

– проведення заходів із соціальної адаптації та інтеграції, підвищення потенціалу сімей учасників АТО/ООС, зростання їхнього соціального благополуччя, покращення психоемоційного стану;

– моніторинг та оцінювання задоволеності потреб сімей учасників АТО/ООС та екстрене реагування на нові потреби з метою їхнього забезпечення.

Алгоритм соціальної підтримки сімей учасників АТО/ООС передбачав такі дії:

1) встановлення контакту та налагодження партнерської взаємодії з цією цільовою групою;

2) оцінювання випадку сім'ї та діагностування її потреб (визначення індивідуальних особливостей кожного члена сім'ї; дослідження проблем і потреб, а також чинників, які вплинули на виникнення труднощів, визначення внутрішніх та зовнішніх ресурсів, які можна використати для розв'язання проблем);

3) мотивування до змін у поведінці та взаємовідносинах із сім'єю та оточенням, формування усвідомленого ставлення до розв'язання власних проблем;

4) планування та добір відповідних форм, методів і заходів для здійснення видів соціальної підтримки (узгодження дій із всіма членами сім'ї, залучення до співпраці в процесі планування та прийняття рішень);

5) координація спільних дій міждисциплінарної команди та пошук (за потреби) додаткових кадрових і (або) матеріальних ресурсів для надання певного виду соціальної підтримки;

6) створення умов для реалізації плану соціальної підтримки сім'ї учасників АТО/ООС;

7) надання різних видів соціальної підтримки членам сім'ї відповідно до виявлених потреб;

8) моніторинг процесу надання різних видів соціальної підтримки та внесення змін і доповнень до плану соціальної підтримки сім'ї;

9) оцінювання дієвості наданих видів соціальної підтримки сім'ям учасників АТО/ООС та завершення ведення випадку.

Як видно із вище представленого алгоритму, процес соціальної підтримки в межах Комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» передбачає поетапність. Вона складається із 4 етапів: діагностичного, прогностичного, впровадження, оцінювання (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Етапи соціальної підтримки в межах Комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС»

Джерело: складено автором самостійно

На першому (діагностичному) етапі соціальної підтримки сімей учасників АТО/ООС фахівцями здійснюється загальний збір, систематизація та узагальнення інформації щодо індивідуальних особливостей кожного члена сім'ї; визначення соціальних чинників, які впливають на особистість; виявлення причини змін емоційного стану та поведінки; визначення актуальних проблем і потреб сімей учасників АТО/ООС за допомогою оцінки потреб отримувачів соціальних послуг.

На етапі прогнозування, відповідно до виявлених на попередньому етапі проблем і потреб, здійснюється визначення цілей та способів втручання фахівця в проблеми сімей учасників АТО/ООС; прогнозування, проектування процесів розв'язання проблем цієї цільової групи з метою надання кваліфікованої та якісної соціальної підтримки; прогнозування впливу на сім'ї учасників АТО/ООС участі в заходах; моделювання соціальної поведінки цієї цільової групи.

Етап впровадження передбачав безпосередню реалізацію заходів у межах Комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС».

Реалізація комплексної програми завершувалася етапом оцінювання, де здійснювалося оцінювання дієвості соціальної підтримки, форм та методів роботи, задоволеності потреб сімей учасників АТО/ООС, а також приймалося рішення про завершення надання соціальної підтримки.

Із метою підвищення якості надання соціальної підтримки сім'ям учасників АТО/ООС протягом усіх етапів реалізації комплексної програми здійснювався моніторинг. Він передбачав систематичне спостереження за реалізацією змісту програми, якістю надання послуг, вивчення нових проблем та потреб, які з'явилися в них.

Якщо під час моніторингу і оцінювання було визначено, що сім'ї учасників АТО/ООС подолали свої проблеми та задоволені рівнем надання послуг, робота з ними завершувалась. Якщо протягом реалізації програми було виявлено, що проблеми сімей учасників АТО/ООС не вирішені, або з'явилися нові потреби, фахівці вносили корективи в план соціальної підтримки.

Комплекс заходів із соціальної підтримки здійснюється міждисциплінарною командою, до складу якої можуть входити соціальні працівники, соціальні педагоги, аніматори, юристи, фахівці центрів зайнятості, психологи, психотерапевти, арттерапевти, реабілітологи, кінологи, художники та ін.

Комплексна програма «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» складається з шести тематичних блоків: «Інформаційна підтримка», «Правова підтримка», «Психологічна підтримка», «Соціально-педагогічна підтримка», «Соціально-гуманітарна підтримка» та «Допомога в соціальній адаптації та

інтеграції», які відповідають видам соціальної підтримки в межах програми (рис. 3.2.). До реалізації кожного блоку програми були залучені фахівці та підібрані форми та методи роботи.

Рис. 3.2. Структура напрямів (тематичних блоків) Комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС»

Розглянемо докладніше її змістовне наповнення та обґрунтуємо кожний із тематичних блоків (Додаток А).

Результати пілотного етапу експерименту засвідчили про низький рівень поінформованості сімей учасників АТО/ООС щодо пільг та соціальних послуг, на які вони мають право, а також, де можна отримати допомогу та підтримку. Тому, з метою підвищення обізнаності сімей учасників АТО/ООС щодо їхніх прав та соціальних пільг; поінформування про діяльність організацій, які здійснюють соціальну підтримку сімей учасників АТО/ООС, у програму соціальної підтримки було додано тематичний блок «Інформаційна підтримка». До реалізації цього блоку програми були залучені соціальний працівник і юрист та підібрані форми та методи роботи, які схематично представлено на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Форми та методи Інформаційного блоку програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС»

Джерело: складено автором самостійно

Він передбачає: інформування сімей учасників АТО/ООС про соціально-правові гарантії, можливість отримання допомоги та підтримки відповідно до потреб сімей у державних і недержавних організаціях; інформування про зміст різних видів соціальної підтримки відповідно до виявлених потреб сімей; залучення (за бажанням та потребою) до соціально-адвокаційних кампаній недержавних організацій із метою формування уявлення громади про соціальні проблеми та потреби сімей учасників АТО/ООС, а також толерантного ставлення і готовності до соціальної інтеграції учасників АТО/ООС.

Цей напрям роботи забезпечувався шляхом проведення інформаційних консультацій, лекцій та семінарів, під час яких здійснювалось інформування сімей учасників АТО/ООС, сприяння в формуванні правильної конструктивної взаємодії з органами влади, актуалізація мотивів та формування запиту щодо отримання різних видів соціальної підтримки.

Інформаційні консультації здійснювались офлайн, онлайн, а також телефоном. Це дало можливість охопити широкий спектр сімей учасників АТО/ООС та надати їм допомогу не лише в межах їхнього міста, а й усю країну (особливо це важливо було для сімей учасників АТО/ООС сільської місцевості, де немає державних та недержавних організацій, на базі яких вони могли отримати допомогу, і які не мали можливості на постійній основі відвідувати організацію), а також це стало необхідно в умовах

карантину через поширення COVID-19, коли учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей не мали доступу до послуг, які їм були необхідні.

Унаслідок впровадження цих заходів члени сімей учасників АТО/ООС: стають обізнані в нормативно-правових документах, що регламентують надання соціальної підтримки учасникам АТО/ООС та членам їхніх сімей; соціальних пільгах та гарантіях, на які вони мають право; дізнаються про існування та координати закладів, які можуть надати соціальні послуги; набувають вміння ефективної взаємодії з органами влади та налагоджують із ними співпрацю.

Одним із компонентів «Інформаційної підтримки» було здійснення фахівцями посередництва. Воно передбачало допомогу фахівця в пошуку відповідних державних та недержавних організацій, які здатні надати цій категорії клієнтів необхідну допомогу й підтримку; у розв'язанні правових, психологічних, соціально-педагогічних, медико-реабілітаційних, матеріальних, соціально-побутових проблем та труднощів у соціальній адаптації та інтеграції. У результаті посередницької діяльності сім'ї учасників АТО/ООС змогли отримати підтримку та задовольнити свої потреби за допомогою супроводу фахівців.

Потрібно зауважити, що засвоєння інформації, що подається під час індивідуальної чи групової роботи, покращується за допомогою використання роздаткових матеріалів (пам'ятка, буклети, інфографіка, що спрямовані на інформування учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей процедури отримання соціального статусу «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни» та «член сім'ї загиблого» та про їхні права та соціальні гарантії). Доцільним, на нашу думку, було інформування цієї цільової групи через офіційний сайт організації, поштову електронну розсилку та соціальні мережі.

За результатами пілотного експерименту встановлено, що у зв'язку з різноманіттям новостворених організацій недержавного сектору, які пропонують надання соціальних послуг учасникам АТО/ООС та їхнім сім'ям, на сьогодні відсутня узагальнена, систематизована інформаційна платформа щодо можливостей отримання цією цільовою групою необхідних послуг. Окрім

цього, як показує практика та результати дослідження, учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей не охоче звертаються по допомогу з тих міркувань, що такі самозвернення є проявом слабкості; прохання про допомогу викликає дискомфорт та сором, забирає багато сил і часу, через бюрократію державних органів під час оформлення пільг, а також через насторожене та стереотипне ставлення громадськості.

Тому в межах реалізації нашої програми організаціям було рекомендовано створити Інформаційну платформу, яка дасть можливість інформувати та здійснювати правову просвіту сімей учасників АТО/ООС. Завдяки чому в сім'ї учасників АТО/ООС сформується права свідомість, знання та вміння самостійного розпізнання життєвої ситуації та її подолання.

Запропонований нами дизайн Платформи передбачав п'ять рубрик: нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей (перелік основних нормативно-правових актів, якими регулюється здійснення соціальної підтримки сімей учасників АТО/ООС); соціальна підтримка (визначаються види соціальної підтримки та необхідні документи для її отримання); державні та недержавні організації (банк організацій, які надають допомогу учасникам АТО/ООС та членам їхніх сімей відповідно до їхніх потреб); форум «Життєві історії» (можливість поділитися своєю історією, проблемними ситуаціями, або шляхами запобігання та розв'язання проблем); онлайн консультація з юристом (можливість отримати допомогу у розв'язанні правових питань).

В межах пілотного експерименту нами було визначено, що однією із потреб сімей учасників АТО/ООС було зміна ставлення громадськості та органів влади до них. Отже, цей напрям інформаційної підтримки передбачав формування в громадськості поваги та толерантного ставлення до учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей, було включено інформаційно-роз'яснювальну кампанію через ЗМІ («Який він захисник Батьківщини?»; «Завдяки Вам, ми живемо!»; «Ви захищали нас – ми допоможемо Вам»). А також проведення лекцій із чиновниками задля підвищення поінформованості цільової групи про проблеми учасників АТО/ООС, про зміни, які в них відбулися під час участі в бойових діях та налагодження

ефективної комунікації між учасниками АТО/ООС та чиновниками. Це дасть змогу органам державної влади сприяти в отриманні учасниками АТО/ООС пільг та послуг, на які вони мають право відповідно до законодавства України.

Наступний тематичний блок програми «Правова підтримка» спрямований на: здійснення правової просвіти учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей; сприяння в отриманні учасниками АТО/ООС посвідчення «учасник бойових дій» та «особа з інвалідністю внаслідок війни»; допомогу сім'ям загиблих учасників АТО/ООС в оформленні статусу «член сім'ї загиблого»; допомогу сім'ям учасників АТО/ООС в оформленні документів на отримання матеріальної, соціально-побутової та медичної підтримки; сприяння у розв'язанні питань сімейних конфліктів, домашнього насильства та розлучень.

Цей блок комплексної програми реалізується переважно юристом із залученням до правової підтримки соціального працівника. Форми та методи роботи відповідно до цього блоку схематично представлені на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Форми та методи правової підтримки сімей учасників АТО/ООС

Джерело: складено автором самостійно

З огляду на особливості правової діяльності та специфіку запитів сімей учасників АТО/ООС, цей блок передбачає переважно індивідуальну роботу. Це правове інформування,

консультування, допомога в оформленні документів, представництво та захист інтересів.

У Комплексній програмі «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» передбачено, що кваліфіковані юристи допомагатимуть у відновленні документів учасників АТО/ООС; надаватимуть консультації та допомогу в оформленні документів на отримання статусу «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни», «член сім'ї загиблого», компенсацій, пільг, які встановлені чинним законодавством. Вони сприятимуть в отриманні соціального статусу та пільг учасникам АТО/ООС та членам їхніх сімей, які були добровольцями.

Із метою підвищення правової культури учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей та доступності їх до первинної та вторинної безоплатної правової допомоги здійснювалась правова просвіта. Також під час майстер-класів сім'ї учасників АТО/ООС розширили знання про особливості отримання у власність земельних ділянок, постановки на квартирний облік та отримання житлової площі тощо.

У формі індивідуальної та групової роботи проводиться правова просвіта щодо проблем домашнього насильства та шляхів їхнього розв'язання (правове консультування «Механізми звільнення від домашнього насильства»; лекції «Запобігання та протидія домашньому насильству»). Також консультації щодо процедури розлучення подружжя, підготовка документів та представництво інтересів у суді.

Одним із завдань юриста під час надання правової просвіти було представництво та захист інтересів, якщо в цьому є потреба, чи запит від учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей.

Результатом впровадження цього блоку є отримання учасниками АТО/ООС та членами їхніх сімей необхідної інформації щодо норм законодавчих актів із питань соціальної підтримки; статусу «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни» та «член сім'ї загиблого» та соціальних послуг, які передбачені їм законодавством України; визначення реальних шляхів досягнення виконання закону та допомога цільовій групі у проходженні цього шляху, а також запобігання та розв'язання проблем домашнього насильства та розлучень.

Наступним складником програми є тематичний блок «Психологічна підтримка», структура цього блоку представлена на рисунку 3.5.

Метою блоку є поліпшення морально-психологічного стану учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей; сприяння в подоланні наслідків бойової психологічної травми в учасників АТО/ООС та вторинного посттравматичного стресового розладу у членів їхніх сімей; розв'язання психологічних проблем та збереження сімейних зв'язків. Вона передбачає комплекс індивідуальних, сімейних та групових психологічних заходів для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей, який складається з активних та інтерактивних форм психологічної підтримки, терапії та корекції.

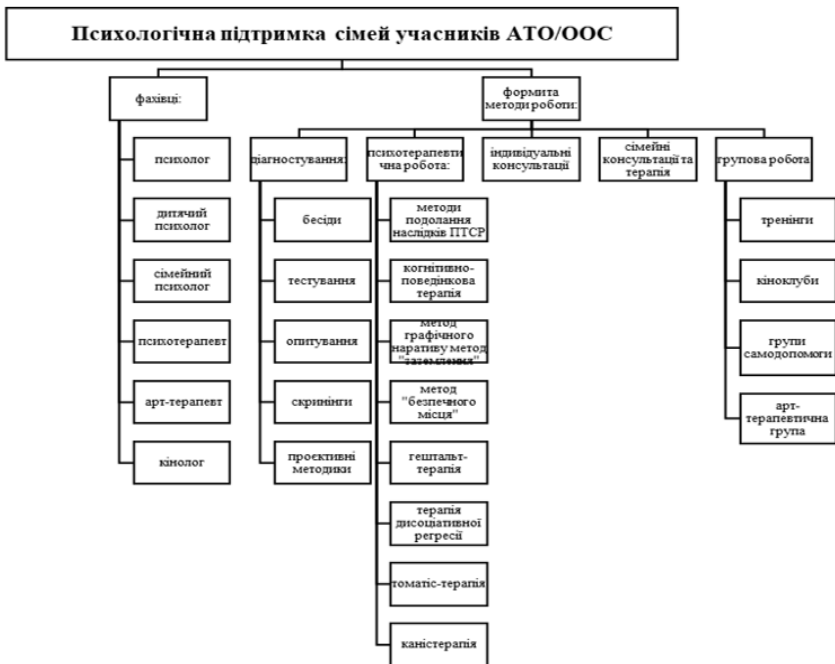

Рис. 3.5. Структура блоку програми «Психологічна підтримка»

Джерело: складено автором самостійно

Психологічна підтримка учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей потребує індивідуального підходу. Початковий етап

психологічної допомоги передбачає проведення бесід, тестування, індивідуальних консультацій та проведення проєктивних методик із метою діагностики індивідуальних особливостей цільової групи та їхніх проблем/запитів.

З учасниками АТО/ООС проводиться психологічна діагностика, яка спрямована на виявлення психічного стану; визначення рівня емоційної стійкості; якості комунікативної сфери та взаємовідносин з оточенням; рівня задоволеності життям та соціальної адаптації; симптомів посттравматичного стресового розладу. Використовуються тести, опитувальники, скринінги на виявлення бойової психологічної травми, тривожного розладу, депресивних проявів, рівня агресивності, алкогольної та наркотичної залежності, проявів самопошкоджень та суїцидальної поведінки.

У процесі психокорекції проводяться бесіди, консультації, надаються рекомендації, використовуються елементи різних напрямлень у психології (психотерапії). Проведення психокорекції сприяє: інформативності (про себе, свій організм, внутрішній стан, емоції, почуття); впевненості в своїх силах; покращенню психологічного здоров'я; профілактиці порушень психіки, емоційних та поведінкових розладів.

У ході терапевтичної роботи робиться фокус на теперішньому, на потенціалі та на ідеалах. Використовуються психотерапевтичні методи подолання наслідків посттравматичного стресового розладу; когнітивно-поведінкова терапія (допомагає з'ясувати і змінити своє ставлення до пережитої травми, дає змогу впоратися з такими відчуттями, як: страх, відчуття провини, роздратування, злість, озлобленість); метод графічного наративу (візуалізація за допомогою малюнка психологічної травми, опис свої психологічних та фізичних відчуттів, до початку травматизації, під час, і після); заземлення (бути тут і зараз); безпечного місця (візуалізація за допомогою малюнка безпечного, ресурсного місця, де відчуваєш спокій та відновлення); гештальт-терапія (реалізація можливостей і прагнень за рахунок створення внутрішнього джерела опори й оптимізації процесів саморегуляції); терапія дисоціативної регресії. Робота передбачає вплив на три сфери: когнітивну, поведінкову та міжособистісну. Ці методи також

використовуються і в роботі з членами сімей учасників АТО/ООС.

Темами такої терапії можуть бути: «Пошук безпеки»; «Подолання бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу та їхніх психологічних наслідків»; «Посттравматичний стресовий розлад: трансформація негативного досвіду в позитивний»; «Контузія – її наслідки та що з цим робити»; «Способи управління тригерами»; «Відновлення контролю над собою та своїми діями»; «Дистанціювання від емоційного болю та самозвинувачень»; «Шляхи підтримки самого себе та відновлення віри в себе»; «Профілактика зловживання алкоголю та наркотичних речовин»; «Пошук внутрішніх та зовнішніх ресурсів» та ін.

Психологічна підтримка передбачає використання методів релаксації, аутотренінг, під час яких учасників АТО/ООС навчають навичкам саморегуляції, вони засвоюють та відпрацьовують прийоми зниження рівня тривоги, стресу, зняття напруженості.

Також у Комплексну програму «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» ми додали томатіс-терапію та каністерапію – це дві унікальні методики, що повертають учасників АТО/ООС до мирного життя, дають можливість подолати наслідки бойової психологічної травми, сприяють їхній соціальній адаптації та інтеграції.

Томатіс-терапія – це метод стимуляції мозку через прослуховування спеціальних композицій, що активізує нервову систему і збільшує динаміку психічних процесів, покращує слухові та моторні функції та сприяє подоланню симптомів посттравматичного стресового розладу та наслідків черепно-мозкової травми. В учасників АТО/ООС, що дістали черепно-мозкову травму, як і за наявності посттравматичного стресового розладу, спостерігаються головні болі, запаморочення, порушення пам'яті та труднощі запам'ятовування, порушення рівноваги (рухова дисфункція) та порушення орієнтації в просторі, уповільнений темп моторних навичок, дзвін у вухах, чутливість до світла, дотиків, звуків, порушення сну, проблеми з мовленням, труднощі з читанням, проблеми з концентрацією уваги, тривожність, дратівливість, спалахи гніву, імпульсивність,

нав'язливий стан / компульсивна поведінка, депресія, замкнутість, обмежений діапазон почуттів та ін. [8]. Цей метод сприяє: покращенню психоемоційного стану; розвитку мовлення; поліпшенню координації рухів; розвитку навичок комунікації; покращенню інтелектуальних здібностей; розвитку творчих навичок.

Каністерапія – це метод соціальної та медичної реабілітації з використанням спеціально відібраних та навчених собак. Ця терапія поєднує в собі елементи педагогіки, психології, лікувальної фізкультури та медичної реабілітації [4]. Головна роль собаки в цьому процесі — привернути увагу учасників АТО/ООС, викликати в них почуття довіри, забезпечити відчуття комфорту й мотивувати до необхідної для лікування діяльності. Зазначений метод покращує психоемоційний стан, зменшує інтенсивність депресивних і неспокійних розладів, допомагає подолати психологічні травми, сприяє мотивуванню учасників АТО/ООС до життя та запобіганню проявам суїцидальної поведінки.

Групи самопомогі для учасників АТО/ООС «Повернення до мирного життя», спрямовані на послаблення симптоматики бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу, психологічну реабілітацію та їхню адаптацію до мирного життя, усвідомлення учасниками АТО/ООС можливості трансформації своїх кризових станів, розв'язання різних негараздів та проблем.

Очікуваними результатами надання психологічної підтримки учасникам АТО/ООС є: мінімізація симптомів посттравматичного стресового розладу; зниження тривожності; соціальна активізація учасників АТО/ООС.

Під час експериментального дослідження було визначено, що роботу з членами сімей учасників АТО/ООС варто розпочинати вже в той час, коли одного із сім'ї мобілізували. Таким чином зміст програми містить роботу окремо з дружинами/чоловіками мобілізованих учасників АТО/ООС та дітьми.

Для дружин/чоловіків мобілізованих учасників АТО/ООС проводяться психологічні консультації, які спрямовані на зниження рівня тривоги, хвилювання, емоційного напруження;

набуття уміння контролювати рівень тривожності, відстежувати наявність та причини напруги та страху. Консультації проводяться з різних психологічних питань відповідно до запиту клієнта.

Проводяться тренінги «Саморегуляція поведінки у складних життєвих обставинах» та тренінги «Управління стресом». Вони передбачають розгляд таких питань як: емоційний стан особистості; розвиток емоційного інтелекту; поняття психічної саморегуляції; навички та прийоми саморегуляції; контроль та управління емоційною сферою; психологічне здоров'я та шляхи його зміцнення.

Результатом участі в цих тренінгах є: розвиток здатності розуміти та приймати свої почуття та емоції; формування навичок сприйняття та адекватного оцінювання емоційних станів інших людей; розвиток комунікативних умінь; накопичення емоційно-позитивного досвіду, розвиток інтересу до себе; розвиток і формування базових навичок психічної саморегуляції, підвищення контролю над життєвими подіями; сприяння активізації особистісних ресурсних станів; формування установки на збереження і зміцнення психічного здоров'я; посилення сприйнятливості і відкритості новому досвіду.

Наступний складник психологічної підтримки, спрямовани на дітей учасників АТО/ООС і передбачає такі форми та методи: індивідуальні психологічні консультації; терапевтична /корекційна робота; тренінги, кіноклуби; заняття з використанням різних методик арттерапії.

Індивідуальні психологічні консультації – проводяться відповідно до запитів батьків, за результатами спостереження психолога за поведінкою та емоційним станом дітей під час групових занять, діагностики, складанням акту оцінювання потреб дитини).

Терапевтична/корекційна робота здійснюється з використанням проєктивних методик: «Дитинство» (Childhood) та «Картки з емоціями» (Emotion cards) (Ю. Святенко) [5; 6], яка передбачає розвиток емоційної сфери дитини, корекцію емоційних і поведінкових порушень.

Соціально-психологічні тренінги («Розвиток емоційного інтелекту»; «Профілактика та подолання стресових станів»;

«Агресія та гнів»)), в результаті яких діти мають розвинути вміння самостійно контролювати свій психоемоційний стан; відстежувати в собі наявність та причини напруги, тривоги, страху; знизити особистісний та ситуативний рівень тривожності, хвилювання, емоційного напруження; перемогти депресію; набути почуття впевненості у своїх силах та оволодіти навичками самостійного подолання проблем.

Кіноклуб «Базові емоції» (наприклад, мультфільм «Думками навиворіт» [3]), метою заняття є ознайомлення дітей із базовими емоціями людини, формування вміння розпізнавати та приймати свої емоції, навчання правильного реагування на різні емоційні прояви та життєві ситуації. У процесі відвідування кіноклубу «Базові емоції» діти докладно вивчають емоції та емоційні стани людини; визначають хто або що змушує дітей проявляти ці емоції і як вони виражаються; пізнають свій внутрішній світ. Під час роботи в міні групах визначають ефективні шляхи для покращення настрою та психічної стабільності.

Перебування одного із батьків у зоні бойових дій та дистанційний режим спілкування між дітьми та одним із батьків, який перебуває в зоні АТО/ООС, зміна звичного життя призводить до появи в дітей занепокоєння, тривоги та дратівливості. Вони починають вередувати та гніватись. Дітям важко контролювати свої емоції, особливо гнів. Управління гнівом — це важлива життєва навичка, володіння якою допоможе дітям не боятися своїх емоцій та приймати їх. Тому в цей блок містить заняття на тему: «Керування гнівом за допомогою казкотерапії» (авторська казка Наталії Сиротич «Казка про те, як дракончик урятував свій гнів» [7]). Діти навчаються розпізнавати і висловлювати свій гнів у соціально-прийнятній формі, відпрацьовують стратегії управління гнівом та агресією. Для ефективнішої роботи заняття з казкотерапії супроводжується іншими арттерапевтичними техніками (ліпленням із пластиліну, малювання на піску, виготовлення малюнків).

На нашу думку, доцільно здійснювати підготовку членів сімей учасників АТО/ООС до повернення близької людини із зони бойових дій. Із цією метою було проведено психологічні консультації «Допоможемо учасникам АТО/ООС повернутися до

мирного життя», тренінги «Ми готові до повернення наших захисників додому» та групи самопомоги для жінок «Я чекаю на тебе», які спрямовані на поінформування членів сімей учасників АТО/ООС про особливості поведінки учасників АТО/ООС; клінічні ознаки бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу та тривалість перебігу цього захворювання; правила поведінки з членом сім'ї, який повернувся із зони бойових дій; актуалізацію мотивів та формування запиту щодо отримання психологічної допомоги; отримання вмій та навичок допомоги учаснику АТО/ООС після повернення із зони бойових дій. Ці форми роботи забезпечують членів сім'ї засобами, необхідними для надання допомоги близьким у тому, щоб ефективніше долати травматичний або тривалий стрес.

Тренінги та групи самопомоги для дружин і матерів учасників АТО/ООС містять такі елементи роботи, як: психологічна підготовка членів сім'ї до зустрічі з учасниками АТО/ООС; зниження психологічної напруги; оптимізація стосунків у сім'ї через підвищення психологічної культури окремих її членів; соціально-психологічний супровід; навчання способів саморегуляції.

Складовими елементами групи самопомоги є: групове обговорення спільних проблем учасників задля поліпшення їхнього самопочуття, зміцнення відчуття психічного благополуччя й особистісної впевненості; дослідження в групі особистісних психологічних проблем її учасників і надання їм допомоги та психологічної підтримки; усунення почуття ізоляції через обставини; запобігання відчуженню й непродуктивному замиканню в собі зі своїми труднощами; сприяння процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягненню оптимального рівня життєдіяльності й відчуття впевненості, успіху.

Групи самопомоги формують в учасниць почуття того, що їх хочуть почути та допомогти, почуття поваги до себе. Робота груп самопомоги має систематичний характер, проводиться двічі на місяць та здійснюється за принципом «рівний-рівному», адже ніхто не може краще зрозуміти ніж той, хто перебував у схожій ситуації, має схожі життєві проблеми і

спільні життєві цілі. Надає можливість висловитися кожному учаснику, обговорити наявні проблеми, обмінятися досвідом розв'язання проблем. Спільне визначення шляхів до подолання проблем [2].

Оскільки стан учасників АТО/ООС суттєво впливає на психологічний клімат усієї сім'ї, не менш важливо здійснювати психологічну підтримку демобілізованих учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей за допомогою здійснення сімейних консультацій та терапії «Вчимося жити разом», яка передуює усуненню конфліктів та негативних явищ у сімейних стосунках, активізацію подружнього та сімейного ресурсу для подолання труднощів адаптаційного періоду учасника АТО/ООС, налагодження сімейних стосунків, довіри та підтримки між усіма членами сім'ї.

Важливим структурним компонентом блоку є діяльність арттерапевтичної групи для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей «Сімейна арттерапевтична студія: гармонізація сімейних стосунків», яка спрямована на емоційну підтримку членів сімей учасників АТО/ООС у період нестабільного психоемоційного стану; визначення шляхів подолання психологічних проблем та їхньої корекції; подолання відчуття соціальної ізоляції та неусвідомлюваних внутрішніх конфліктів і переживань; опрацювання травматичного досвіду в безпечному середовищі для його позитивної трансформації. Передбачає проведення арттерапевтичних занять та дитячо-батьківських заходів.

З метою зниження рівня стресу, суму, душевного болю, гніву, безпорадності, почуття провини та розпачу, адаптації до реальності нещастя членів сімей загиблих учасників АТО/ООС, до програми включено психологічне консультування та корекція психоемоційного стану цієї цільової групи («Стратегії подолання втрати»), яка передбачала роботу з втратою, стадії переживання втрати близької людини, депресією, прийняттям ситуації, пошуку ресурсів та побудови життєвих цілей.

Наступний тематичний блок «Соціально-педагогічна підтримка» (структура подана на рис. 3.6) передбачає розв'язання проблем соціально-педагогічного характеру чи запобігання їм; підвищення батьківської компетентності; забезпечення успішної соціальної адаптації до мирного життя; подолання особистісних,

міжособистісних та внутрішньосімейних конфліктів; профілактика розвитку емоційних та поведінкових порушень; сприяння особистісному розвитку цієї цільової групи.

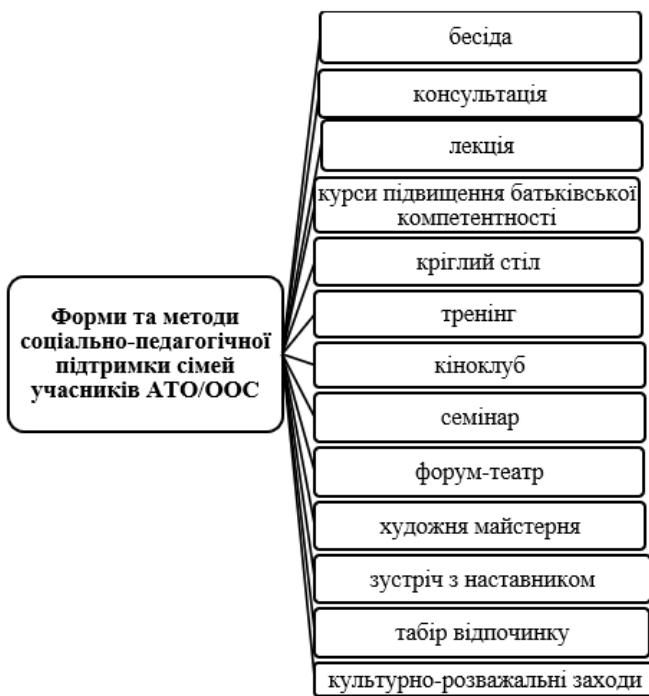

Рис. 3.6. Форми та методи соціально-педагогічної підтримки сімей учасників АТО/ООС

Джерело: складено автором самостійно

Соціально-педагогічна підтримка здійснювалася соціальним педагогом із залученням психолога, волонтерів-наставників, художника.

З метою сприяння соціальній адаптації учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей, зниження нервово-психологічної напруги, покращення взаємовідносин у сім'ї, розв'язання психологічних проблем, згуртування сім'ї та організації дозвілля всіх її членів, розвитку творчого потенціалу комплексною

програмою «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» передбачено заходи з художньої майстерності.

Програма художньої майстерності містить 12 занять із художньої творчості, під час яких усі члени сім'ї малюють єдину картину або кожен свою. Під час занять здійснювався психологічний супровід із метою зниження рівня тривоги, налагодження комунікації між сім'ями учасників АТО/ООС, покращення взаємин між батьками та дітьми, а також подружжям, розв'язання проблем та труднощів. Заходи художньої майстерні завершилися організацією та проведенням виставки-ярмарки. Участь у заходах сприяла ресоціалізації учасників АТО/ООС, позитивно вплинула на зміну емоційного стану та свідомості, сприяла розкриттю позитивного спектру емоцій та сповненню внутрішніх ресурсів, а також мала позитивний вплив на життєдіяльність учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей у суспільному житті. Робота в групі під фасилітацією психолога, сприяла розвитку дитячо-батьківських та партнерських стосунків, створила підтримуючу атмосферу.

Під час перебігу експериментального дослідження було визначено, що в сімей учасників АТО/ООС виникають проблеми зі спілкуванням та вихованням дітей, тому Комплексною програмою «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» передбачено такі активні та інтерактивні форми роботи як: бесіди, консультації, круглі столи, тренінги, курси з підвищення батьківської компетентності, темами яких є: «Ефективне батьківство»; «На шляху до взаємодії»; «Мистецтво спілкування з дитиною»; «Проблеми сучасного виховання та шляхи їхнього розв'язання»; «Розв'язання конфліктів». Спрямовані на поглиблення знань батьків із питань морального виховання, фізично і психологічно здоров'я дітей; ознайомлення з досвідом сімейного виховання та стилями батьківсько-дитячого спілкування; розвиток уміння конструктивної взаємодії батьків і дітей; засвоєння ефективних стратегій розв'язання конфліктів; становлення педагогічної компетентності батьків; формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей.

Наступна форма роботи, яка була включена в цей блок, є форум-театр. В основі форум-театру покладено принцип «рівний-рівному». Проведення форум-театру передбачає зниження рівня

конфліктності та насильства в сім'ях учасників АТО/ООС, сприяння запобіганню новим конфліктам. Сценарії вистав взяті з реального життя. У зв'язку з чим глядачі бачать в них сцени свого повсякденного життя. «Форум-театр», надає можливість подивитися на будь-яку ситуацію з різних боків, обіграти її та нівелювати конфлікт, розв'язати соціальні проблеми.

Для маленьких членів сім'ї програмою передбачено зустрічі з наставником, які спрямовані на допомогу дитині пережити кризовий період.

Групові заняття для дітей із розвитку пізнавальних процесів». Завданням, яких є: сформувати позитивне ставлення; удосконалювати здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки певних явищ і предметів навколишньої дійсності; підвищити рівень розвитку уваги, пам'яті, мислення. Тематичний план занять: заняття з розвитку уваги, заняття з розвитку уваги, заняття з розвитку пам'яті, заняття з розвитку мислення.

Під час занять використовуються такі форми та методи роботи: робота в парах та мінігрупах; комунікативні вправи; корекційно-розвивальні вправи; кінезіологічні вправи та комплекси; ігрові, дидактичні, релаксаційні вправи; методики інтелектуального розвитку.

Із метою ефективної адаптації учасників АТО/ООС до цивільного життя; налагодження емоційного контакту між членами сім'ї та підвищення батьківської компетентності; активізації подружнього ресурсу для подолання труднощів; налагодження емоційного контакту між батьками та дітьми, між членами подружжя; набуття вміння долати неусвідомлювані внутрішні конфлікти та переживання членів сім'ї; згуртованість сім'ї; зниження психологічного навантаження в усіх її членів та розвитку творчого потенціалу. У блок «Соціально-педагогічна підтримка» було включено організацію та проведення літнього наметового табору для сімей учасників АТО/ООС, а також табору відпочинку та оздоровлення для дітей.

Завдяки попередньому опитуванню членів сімей учасників АТО/ООС та їхніх основних побажань, ми в блок «Соціально-педагогічна підтримка» включили культурно-розважальні заходи «Відпочиваймо разом» та організацію оздоровлення та відпочинку

«Відпочинок для всієї сім'ї». Заходи спрямовані на соціальну адаптацію учасників АТО/ООС до мирного життя та їхню психологічну реабілітацію; зниження психологічного навантаження в усіх членів сім'ї; мобілізацію внутрішніх ресурсів та управління травматичними спогадами; розвиток творчого потенціалу; згуртованість сім'ї та відволікання від проблем.

Наступним складником комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» є тематичний блок «Соціально-гуманітарна підтримка». Він орієнтований на надання гуманітарної допомоги та часто вимагає від недержавної організації фандрейзингової діяльності. Під час впровадження цього напрямку фахівці недержавних організацій часто залучали спонсорів та небайдужих осіб для збору коштів із метою отримання цільовою групою харчових продуктів, речей першої потреби, одягу, засобів особистої гігієни, шкільного приладдя, іграшок, меблів, побутової техніки, медико-соціального обладнання та ін.

Форми та методи соціально-гуманітарної підтримки та фахівці, які мають реалізовувати цей блок програми представлені на рис. 3.7.

Рис. 3.7. Структура соціально-гуманітарної підтримки сімей учасників АТО/ООС

Джерело: складено автором самостійно

Блок «Соціально-гуманітарна підтримка» передбачає надання гуманітарної допомоги учасникам АТО/ООС та їхнім сім'ям, що дасть змогу не лише покращити матеріальне становище через заощадження бюджету сім'ї, але й надати впевненість у тому, що вони не залишилися наодинці зі своїми проблемами, громадськість про них турбується, і поважає їхню роль у житті суспільства.

Цей блок включає проведення благодійних акцій, створення пункту збору харчових продуктів та речей першої потреби для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей. Це дає можливість учасникам АТО/ООС, які перебувають або повернулися із зони бойових дій та їхнім сім'ям отримати харчові продукти, речі першої потреби, одяг, засоби особистої гігієни.

Відповідно до результатів нашого теоретичного аналізу та проведеного пілотного експерименту не всі сім'ї учасників АТО/ООС, які опинились у складних життєвих обставинах, особливо сім'ї загиблих учасників АТО/ООС, можуть собі дозволити повноцінно зібрати дітей до школи та купити все необхідне. Тому цим блоком передбачено проведення благодійної акції «Збираємось до школи разом», яка реалізовується перед Днем знань. Діти учасників АТО/ООС мали можливість отримати шкільні портфелі та форму, канцелярське приладдя, спортивну форму/взуття та інше.

З метою активного відпочинку, створення святкового настрою, покращення емоційного стану та підтримки дітей з-поміж сімей учасників АТО/ООС та сімей загиблих учасників АТО/ООС було організовано та проведено благодійні акції до Дня Святого Миколая. Завданням цих акцій є збір подарунків та дарування їх дітям; проведення вправ та ігор з аніматором, вистава та концерт для тих дітей, які залишитися без батьківської уваги.

У цей блок програми, ми включили допомогу в покращенні житлово-побутових умов (забезпечення меблями, пральними машинами та кухонним приладдям) сімей учасників АТО/ООС та здійснення медико-соціального забезпечення сімей, де один із її членів є особою з інвалідністю внаслідок війни. Медико-соціальне забезпечення передбачало надання медико-соціального обладнання та оснащення (крісла колісні, ролатори, ходунки,

палиці, медична техніка тощо), аудіо- та відеокасети з навчальними, соціальними, реабілітаційними програмами, інформацією з фізичної культури та спорту, програмами для формування здорового способу життя, з лекціями.

Під час перебігу пілотного експерименту, ми визначили, що сім'ї учасників АТО/ООС потребують матеріальної підтримки та медико-соціального забезпечення. Проаналізувавши діяльність державних та недержавних організацій, нами було з'ясовано, що надання матеріальної грошової допомоги, забезпечення житлом, поліпшення житлових умов, надання пільг на житлово-комунальні послуги та земельної ділянки, а також забезпечення медико-соціальним обслуговуванням сімей учасників АТО/ООС здійснюється на державному рівні, державними органами та установами. Тому, щоб задовольнити потреби в межах реалізації нашої програми, фахівці сприяли отриманню всіх вище зазначених видів соціальної підтримки за допомогою інформування, залучення коштів та ресурсів, налагодження співпраці з державними органами та установами, пошуком спонсорів та благодійницької діяльності.

Отже, як зазначалося вище, тематичний блок «Соціально-гуманітарна підтримка» передбачав фандрейзинг. Фандрейзинг або збір коштів – це процес залучення грошових коштів та інших ресурсів (людських, матеріальних, інформаційних тощо), які організація не може забезпечити самостійно та які є необхідними для реалізації певного проєкту або своєї діяльності загалом. Фандрейзинг здійснювався засобами соціального партнерства, організації спеціальних заходів щодо збору коштів; пошуку та залучення донорів, спонсорів та волонтерів; краудфандингу.

Організація спеціальних заходів щодо збору коштів, передбачає проведення благодійних акцій, концертів, спортивних змагань. Збір коштів здійснюється з метою оплати лікування та операцій учасників АТО/ООС та їхніх сімей, надання харчових продуктів, речей першої потреби, шкільного обладнання, засобів особистої гігієни.

Пошук та залучення донорів та спонсорів здійснювався з метою забезпечення потреб сімей учасників АТО/ООС, покращення їхніх матеріально-житлових умов (забезпечення меблями, пральними машинами та кухонним приладдям) та інше.

У співпрацю зі спонсорами також входили взаємодія зі службами таксі для забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни транспортними соціальними послугами. Соціальне таксі було спеціально облаштоване саме для людей з інвалідністю. Завдяки чому особи з інвалідністю внаслідок війни могли без труднощів доїхати до державних та недержавних організацій, щоб задовольнити свої потреби та розв'язати проблеми.

З метою підтримки сімей, які через бойові дії залишилися без годувальника, у свою програму ми включили такий метод фандрейзингової діяльності як краудфандинг. Він передбачав спільне фінансування проєктів, у яких створюється новий продукт. Фінансування здійснювалось переважно громадою, щоб підтримати зусилля інших осіб або організацій. Побудований цей метод за принципом колективної та добровільної співпраці.

Краудфандинг був спрямований на залучення коштів громади для безплатного капітального ремонту та покращення житлових умов сімей загиблих учасників АТО/ООС. Краудфандинг здійснювався через збір коштів в мережі Інтернет, проведення зустрічей із громадою та громадських слухань. Завдяки цьому методу роботи громада могла висловити вдячність сім'ям учасників АТО/ООС та проявити небайдужість до їхніх проблем та потреб.

Кінцевим результатом блоку «Соціально-гуманітарна підтримка» є забезпечення базових потреб сімей учасників АТО/ООС, які опинилися в складних життєвих обставинах, сімей загиблих учасників АТО/ООС та сімей, де один із її членів є особою з інвалідністю внаслідок війни, а також покращення їхнього соціально-побутового життя; активізація уваги та розвиток інтересу громадськості до цієї цільової аудиторії, їхніх проблем і необхідності їхньої підтримки та допомоги; формування почуття вдячності та поваги до учасників АТО/ООС.

Наступним тематичним блоком програми є «Допомога в соціальній адаптації та інтеграції» (структура подана на рис. 3.8). Він передбачає соціально-психологічні тренінги для учасників АТО/ООС, які спрямовані на підвищення адаптивності цієї цільової групи та їхнього особистісного розвитку. Усунення неврозів із та порушень, що спричиняють труднощі в міжособистісному спілкуванні. Активізація мотивів та ресурсів

подолання неконструктивної фіксації на хворобливому стані. Розширення кола інтересів і контактів, розвиток комунікативних навичок. Визначення життєвих перспектив.

Рис. 3.8. *Форми та методи допомоги в соціальній адаптації та інтеграції*

Джерело: складено автором самостійно

Допомогу в соціальній адаптації та інтеграції здійснюють соціальний працівник, психолог, фахівці центру зайнятості.

Особливим структурним компонентом блоку є залучення членів сімей учасників АТО/ООС до волонтерської діяльності «Допоможемо разом!». Це сприяло активізації внутрішніх ресурсів та підвищувало мотивацію до здійснення суспільно-корисної діяльності в громаді; відновлювало інтерес до суспільного життя та підвищило соціальну активність.

Отже, цей блок передбачає здійснення учасниками АТО/ООС та членами їхніх сімей волонтерської діяльності в напрямі соціального захисту сімей учасників АТО/ООС. Унаслідок чого вони знижують рівень психоемоційної напруги; перемикаються з вузькосімейних негараздів на соціальні проблеми ширшого спектра; подолають почуття розгубленості та самотності, допоможуть іншим членам сімей учасників АТО/ООС подолати їхні проблеми.

У блок програми «Допомога в соціальній адаптації та інтеграції» було включено профорієнтацію, допомогу в підвищенні рівня освіти, перекваліфікацію, підвищення кваліфікації, індивідуальні консультації з працевлаштування та побудови кар'єрних планів, лекції з пошуку роботи, написання резюме і мотиваційного листа та підготовки до співбесіди, заняття з розвитку навичок підприємництва та написання грантових проєктів.

Консультації з працевлаштування передбачають визначення навичок учасників АТО/ООС, їхньої освіти, трудового досвіду, інтересів щодо місця працевлаштування; формування віри в себе та прагнення знову бути включеним у трудову діяльність; інформування про можливі місця, куди можна працевлаштуватися; надання підтримки, формування почуття впевненості в собі, своїх знаннях, досвіді та навичках.

Залучені фахівці центру зайнятості здійснюють профорієнтацію учасників АТО/ООС, яка передбачає створення умов для професійного самовизначення, надання інформації щодо навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації; надання матеріалів, курсів та лекцій; сприяння бажанню в цільовій групі навчатися та бути відкритою до нового досвіду.

Лекції «Перспективи працевлаштування учасників АТО/ООС у сучасних умовах» передбачають розгляд таких тем, як: перелік спеціальностей професійного навчання; актуальні вакансії для працевлаштування; написання резюме і мотиваційного листа; підготовка до співбесіди.

Заняття для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей із розвитку навичок підприємництва спрямовані на розширення знань учасників про те, як розпочати власний бізнес, поінформування про переваги самозайнятості/підприємництва, вдосконалення навичок щодо розроблення бізнес-плану, реєстрації та ведення підприємницької

Форми й методи, які використовуватимуться в проведенні занять: міні-лекції, фасилітація, «мозковий штурм», обговорення проблемних питань, дискусії, індивідуальна робота та презентації учасників, робота в мінігрупах, групове обговорення завдань, рішення кейсів, рухливі вправи, захист індивідуальних бізнес-планів. Темами занять є: «Як зважитися розпочати підприємницьку діяльність?»; «Переваги та перспективи підприємницької діяльності»; «Пошук ідей для створення підприємництва»; «Алгоритм створення підприємництва»; «Складання бізнес-плану. Структура бізнес-плану»; «Пошук стейкхолдерів та залучення коштів на підприємницьку діяльність»; «Реєстрація підприємництва»; «Як створити успішну команду?».

Кінцевим результатом блоку «Допомога в соціальній адаптації та інтеграції» є: соціальна та професійна адаптація учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей, розширення кола інтересів, розвиток особистісних та комунікативних навичок, відновлення інтересу до суспільного життя та підвищення соціальної активності, формування відчуття активної життєвої позиції та дій у своїй сім'ї, громаді та суспільстві загалом, покращення психологічного та матеріального стану сім'ї.

Отже, реалізація Комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» ґрунтувалась на роботі міждисциплінарної команди; пріоритеті інтересів цільової групи та їхній активній участі у розв'язанні своїх проблем; адресності, оперативності, послідовності та поетапності надання різних видів соціальної підтримки.

Зміст самої програми наведено нами у Додатку А.

Список використаних джерел:

1. Дуля А. В. Соціальна підтримка недержавними організаціями сімей учасників антитерористичної операції : дис. ... д-ра філософії зі спеціальності 231 – соціальна робота. Київ, 2023. 355 с.

2. Дуля А. В. Особливості роботи груп самопомоги для жінок учасників бойових дій. *Реабілітація учасників бойових дій в Україні : досвід та перспективи* : тези доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, листопада 2018 р. Хмельницький. 2018. С. 133–135.

3. Думками навиворіт. *Kino*. URL : <https://uakino.club/cartoon/features/181-dumkami-navivort.html> (дата звернення : 15.08.2020).

4. Каністерапія є одним із способів допомоги українським ветеранам у боротьбі з психологічними травмами. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua> (дата звернення : 29.06.2020).

5. Проективна методика «Emotion cards». *Дитячий психолог*. URL: <https://dytpsyholog.com/2016/03/17/проективна-методика-emotion-cards/> (дата звернення : 15.01.2021).

6. Святенко Ю., Середюк Т. Проективна методика «Дитинство» для дослідження емоційного стану дітей-

переселенців із зони АТО. *Міждисциплінарні дослідження складних систем* : зб. наук. праць. 2018. № 12. С. 48–56.

7. Сиротич Н. Будемо знайомі! Я – твій гнів чи казкотерапія як інструмент у руках дбайливих. *Перша Міжнародна онлайн-конференція «Арт-терапія у роботі з сім'єю»*. URL : <https://cinematherapy.org/shop/magazin/vebinary/art-terapiya-v-rabote-s-semej> (дата звернення : 10.06.2020).

8. Той, хто прийшов з війни: допомогти можна. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2309087-toj-htoprijsov-z-vijni-akdopomogti.html> (дата звернення : 21.07.2020).

4. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

Відповідно до статті 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації, які не можуть бути скасовані чи призупинені без їх рівноцінної заміни.

Нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги військовослужбовців та членів їх сімей, є недійсними.

Військовослужбовці користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», інших актів законодавства.

Право на пільги зберігається за військовослужбовцями України, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років.

Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими законами.

Водночас реалізація окремих прав громадян має свої особливості. Так, військовослужбовці вправі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Водночас, реалізація свободи віросповідання не повинна входити у конфлікт з виконанням військовослужбовцем своїх обов'язків. Командири (начальники) військових з'єднань та частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах **у вільний від виконання обов'язків військової служби час**. Військовослужбовці **не мають права відмовлятися або ухилятися від виконання обов'язків військової служби** з мотивів релігійних переконань та використовувати службові повноваження для релігійної чи атеїстичної пропаганди.

Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Турбота про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців – обов'язок командирів (начальників). На них покладається забезпечення вимог безпеки при проведенні навчань, інших заходів бойової підготовки, під час експлуатації озброєння і

військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби.

Військовослужбовці мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Військовослужбовці щорічно проходять медичний огляд, щодо них проводяться лікувально-профілактичні заходи.

За відсутності за місцем проходження військової служби або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

Військовослужбовцям, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, медична допомога, санаторно-курортне лікування та відпочинок надаються відповідно до законодавства.

Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби та курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи) за відсутності за місцем їх проживання державних або комунальних закладів охорони здоров'я отримують медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я.

Члени сімей військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, а також військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, отримали інвалідність під час проходження військової служби або постраждали у полоні в ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних миротворчих операціях, якщо ці особи прослужили у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях та правоохоронних органах не менш як 20 календарних років, мають право на медичне обслуговування у закладах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

Направлення військовослужбовців та членів їх сімей на лікування за межі України здійснюється на загальних підставах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей мають право на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів. Такі військовослужбовці сплачують 25 відсотків, а члени їх сімей - 50 відсотків вартості путівки, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства встановлені інші умови оплати. Таким же правом користуються члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби. До таких членів сімей належать: батьки, дружина (чоловік), неповнолітні діти, а також діти з інвалідністю з дитинства (незалежно від їх віку).

Військовослужбовцям, які направляються до санаторію для продовження лікування відповідно до висновків військово-лікарської комісії після лікування в госпіталях, путівки надаються безоплатно.

Військовослужбовці, які отримали захворювання, пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, після лікування у військово-медичному закладі охорони здоров'я мають право на позачергове одержання путівок до санаторно-курортних та оздоровчих закладів Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

Військовослужбовцям, зайнятим на роботах із шкідливими умовами праці, а також при особливому характері їх служби, військовослужбовцям, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій, учасникам бойових дій і прирівняним до них особам путівки для санаторно-курортного лікування надаються у першу чергу.

Пенсіонери з числа військовослужбовців, які визнані особами з інвалідністю I та II групи внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, забезпечуються путівками для санаторно-курортного лікування незалежно від виду пенсії, яку вони отримують. Особи з інвалідністю III групи, звільнені з військової

служби за станом здоров'я, які отримують пенсії по інвалідності, забезпечуються путівками для санаторно-курортного лікування за наявності медичних показань.

Порядок забезпечення путівками для санаторно-курортного лікування встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. ***Ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей).***

Військовослужбовці, звільнені з військової служби внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби, члени сімей військовослужбовців приймаються на обстеження і лікування до військово-медичних закладів охорони здоров'я в порядку, встановленому Міністерством оборони України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами.

Визначення статусу учасника бойових дій за особами, які брали участь в Антитерористичній операції

Питання визначення статусу учасника бойових дій за особами, які брали участь в антитерористичній операції на Сході України вперше було порушено суб'єктом права законодавчої ініціативи – Кабінетом Міністрів України 6 травня 2014 року, шляхом подачі законопроекту «Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Так, пропонувалося доповнити ст. 6 «Особи, які належать до учасників бойових дій» зазначеного закону і визнати учасниками бойових дій військовослужбовців, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також брали участь в антитерористичній операції, в тому числі військовослужбовців Служби безпеки України.

Зазначений законопроект 6 травня 2014 року було одержано Верховною Радою України, цього ж дня його було передано на розгляд керівництву, направлено на розгляд Комітету, опрацьовано

Комітетом Верховної Ради України, включено до порядку денного та Закон прийнято.

З набранням чинності, військовослужбовці, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також брали участь в антитерористичній операції набули право мати статус учасника бойових дій (УБД).

Важливого значення має зміна законодавчої норми (Законом «Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 01.07.2014 р.), де замість визначення Кабінетом Міністрів України персонального переліку осіб, що є учасниками бойових дій та брали участь в антитерористичній операції, який передбачав персоніфікацію, передбачено визначення Кабінетом Міністрів України Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, терміни їх участі (забезпечення проведення) в антитерористичній операції, а також райони антитерористичної операції.

Зазначене повною мірою відповідає вимогам абзацу шостого частини другої статті 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо заборони поширення через засоби масової інформації або в інший спосіб інформації, яка розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди).

При цьому, термін «період проведення антитерористичної операції» визначено Законом України від 02.09.2014 р. «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» як час між датою набрання чинності Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014 та датою набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України.

Вказаним вище Указом Президента вводиться в дію рішення РНБОУ «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України від 13 квітня

2014 року», з зазначенням при цьому, що саме рішення має обмеження з позначкою «таємно».

Соціальний захист військовослужбовців, які беруть участь в антитерористичній операції

Так, військовослужбовці та працівники, які приймали безпосередню участь у проведенні антитерористичної операції мають у відповідності до ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» право на:

- безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів;

- першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);

- безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування;

- 75-процентну знижку плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

- 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання;

- 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

- безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання;

- користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та

госпітальями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;

– щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

– першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

– виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи тощо.

Виплати компенсаційного характеру

Допомога в проведенні поховання і компенсації матеріальних витрат на ритуальні послуги та спорудження надгробки

Допомога в проведенні поховання і компенсації матеріальних витрат на ритуальні послуги та спорудження надгробки є виплатою компенсаційного характеру, яка виплачується сім'ям, батькам або іншим особам, які знаходяться на утриманні військовослужбовців, у випадку його загибелі (смерті) у розмірі 5 прожиткових мінімумів з розрахунку на місяць на одну особу, установлених законом на дату смерті військовослужбовця.

Серед соціальних гарантій військовослужбовців, пов'язаних з їх забезпеченням після звільнення з військової служби слід відмітити положення ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Зокрема, встановлено, що час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Важливою гарантією прав і законних інтересів військовослужбовця є правило, відповідно до якого військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) не можуть бути звільнені з військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років, крім передбачених законом випадків припинення служби.

Суб'єкти права на пенсійне забезпечення

Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачає досить широке коло осіб, які отримують пенсійне забезпечення на передбачених ним умовах. Аналіз статей 1, 3 та 4 дозволяє об'єднати їх у такі групи:

1) військовослужбовці, які проходили надстрокову, кадрову військову службу, військову службу за контрактом (особи офіцерського складу, прапорщики, сержанти, старшини за контрактом тощо) та прирівняні до них особи (ст. 4 – займали командні посади, що відповідають посадам офіцерського складу, у партизанських загонах, підпільних організаціях);

2) співробітники інших державних органів, які проходили спеціальні види державної служби (особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, особи начальницького складу податкової поліції, особи начальницького і рядового складу Державної кримінально-виконавчої служби України, особи начальницького і рядового складу органів і підрозділів цивільного захисту; особи начальницького і рядового складу державної пожежної охорони, особи начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України)

3) громадяни інших держав із числа військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства цих держав, які постійно проживають в Україні, і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, їх пенсійне забезпечення здійснюється згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають;

4) особи із числа військовослужбовців строкової служби та прирівняні до них особи (ст. 3 – військовозобов'язані, партизани і підпільники тощо);

5) *члени сімей військовослужбовців та інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом.*

Надбавки та доплати:

– пенсія за особливі заслуги перед Україною (виплачується як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із законом,

у встановлених розмірах прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність). *Встановлюються Героям України, особам, відзначеним почесним званням «заслужений» (наприклад «заслужений юрист України» та іншим категоріям. Див.: Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»);*

– надбавка до пенсії особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною з числа ветеранів війни у розмірі 70% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (*статті 11, 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»);*

– учасникам бойових дій – підвищення пенсії на 25% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (*статті 12, 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»);*

– особам з інвалідністю внаслідок війни – підвищення пенсії на 50% – I групи, 40% – II групи, III групи – 30% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

– додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю військовослужбовцям, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, розмір встановлюється залежно від категорії (*статті 49, 51, 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»);*

– надбавка непрацюючим пенсіонерам на непрацездатних членів сім'ї (на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 50% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність – відповідно до пункту «а» статті 16 та пункту «а» статті 24 Закону). Надбавка непрацюючим пенсіонерам, та пенсіонерам з інвалідністю, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, що належать до осіб, які забезпечуються пенсією в разі втрати годувальника (стаття 30), – на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 50% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. При цьому надбавка нараховується тільки на тих членів сім'ї, які не одержують пенсійні виплати із солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, державну соціальну допомогу особам з

інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, допомогу на дітей саодиноким матерям. За наявності права одночасно на пенсію, зазначені види допомоги і надбавку на непрацевдатного члена сім'ї до пенсії за вислугу років за вибором пенсіонера може бути призначено пенсію, державну соціальну допомогу або нараховано на цього члена сім'ї надбавку. За наявності в сім'ї двох або більше пенсіонерів кожний непрацевдатний член сім'ї, який перебуває на їх спільному утриманні, враховується для нарачування надбавки тільки одному з пенсіонерів за їх вибором.

Умови призначення та розмір пенсії в разі втрати годувальника

Годувальник – особа, на утриманні якої перебувають непрацевдатні члени сім'ї.

Годувальником визнаються:

- особи, які перебувають на дійсній військовій службі;
- пенсіонери з числа військовослужбовців

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям *військовослужбовців* призначаються за **таких умов**:

- якщо годувальник помер у період проходження служби
- або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби

2 чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби.

Сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Сім'ям пенсіонерів з числа військовослужбовців пенсія призначається якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати.

Особи, які мають право на отримання пенсії в разі втрати годувальника:

– непрацевдатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, які перебували на їх утриманні;

– незалежно від перебування на утриманні годувальника непрацевдатні діти; непрацевдатні батьки і дружина (чоловік), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацевдатні батьки і дружина (чоловік)

військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби.

Закон містить перелік членів сім'ї, які вважаються працевдатними. До них належать:

а) діти, брати, сестри та онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони отримали інвалідність до досягнення 18 років. При цьому братам, сестрам та онукам право на пенсію надається у тих випадках, якщо у них немає працевдатних батьків;

б) батьки та дружина (чоловік), якщо вони досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або є особами з інвалідністю;

в) батьки та дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули, померли чи пропали безвісти в період проходження служби або померли після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, мають право на пенсію не раніш як за 5 років до досягнення пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або якщо вони є особами з інвалідністю.

г) дід і бабуся – при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати;

д) дружина (чоловік) або один з батьків чи дід, бабуся, брат або сестра, незалежно від віку і працевдатності, якщо вона (він) зайнята доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку, і не працює.

Слід зазначити, що дружина (чоловік) годувальника, який помер внаслідок виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у зв'язку з участю у бойових діях у мирний час має право на пенсію в разі втрати годувальника незалежно від того, працює вона (він) чи ні.

Закон дає таке визначення членів сім'ї, які вважаються утриманцями. **Такими що перебувають на утриманні** вважаються ті, хто є чи був на повному утриманні годувальника або одержують від нього допомогу, яка є для них постійним і основним джерелом існування.

Додаткові пояснення щодо цього терміну дає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 3 червня 1999 року № 5-рп/99 (*Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року №5-рп/99 у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту б статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»):*

Членом сім'ї, що перебуває на утриманні військовослужбовця є особа, що перебуває на повному утриманні військовослужбовця або одержує від нього допомогу, яка є для неї постійним і основним джерелом засобів до існування. Це особи, що не мають власних доходів, або особи, пенсія, стипендія чи інший сукупний середньомісячний дохід яких не перевищує офіційно встановленої межі малозабезпеченості (до законодавчого визначення прожиткового мінімуму). До них належать:

а) неповнолітні;
б) непрацездатні;
в) інші особи, яких військовослужбовець зобов'язаний утримувати за законом;

г) вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів та навчальних закладів органів внутрішніх справ), стажисти до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними віку, встановленого для таких членів сім'ї військовослужбовця, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника;

д) працездатні члени сім'ї військовослужбовця, що зайняті доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками військовослужбовця, які не досягли 8-річного віку, за особою з

інвалідністю першої групи, дитиною з інвалідністю віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, та визначеними законом іншими видами трудової діяльності, що зараховується до стажу роботи, який надає члену сім'ї військовослужбовця право на трудову пенсію;

е) інші особи, визнані утриманцями у встановленому порядку.

Члени сім'ї померлого, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які самі одержували будь-яку пенсію, мають право перейти на нову пенсію.

Батьки військовослужбовців, які загинули (померли) за розглядуваних умов, мають *право на призначення дострокової пенсії за віком* після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років за наявності страхового стажу не менше 25 років – для чоловіків і не менше 20 років – для жінок.

Розміри пенсій в разі втрати годувальника

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах:

а) членам сімей військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули (померли) внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях та підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи участю у бойових діях у мирний час, які є непрацездатними та перебували на утриманні загиблого (померлого) годувальника (при цьому дітям та іншим особам, зазначеним в абзаці другому статті 30 цього Закону, незалежно від того, чи перебували вони на утриманні загиблого (померлого) годувальника), – **70% грошового забезпечення (заробітної плати) загиблого (померлого) годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї**. Якщо на утриманні загиблого (померлого) годувальника перебували двоє і більше членів сім'ї, пенсія призначається у розмірі 90% грошового забезпечення

(заробітної плати) загиблого (померлого) годувальника, що розподіляється між ними рівними частками, але не менше ніж 40% на кожного непрацездатного члена сім'ї. У таких самих розмірах, незалежно від причини смерті годувальника, обчислюються пенсії членам сімей померлих осіб з інвалідністю внаслідок війни та членам сімей, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків;

б) сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які померли внаслідок каліцтва, одержаного *в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків)*, або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, – **30% заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї.**

Мінімальні розміри пенсій в разі втрати годувальника.

Пенсії в разі втрати годувальника, які призначаються членам сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, не можуть бути нижче двох визначених законом розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Одноразова грошова допомога членам сім'ї померлих пенсіонерів із числа військовослужбовців (незалежно від призначення пенсій в разі втрати годувальника)

(Пункт 12 Постанови КМУ № 393).

Членам сім'ї померлих пенсіонерів із числа військовослужбовців незалежно від призначення пенсій в разі втрати годувальника, виплачується одноразова грошова допомога:

– дружині (незалежно від віку і працездатності) – в розмірі тримісячної пенсії годувальника;

– на кожного непрацездатного члена сім'ї – у розмірі місячної пенсії годувальника.

При визначенні розміру цієї грошової допомоги, до непрацездатних членів сім'ї, які мають право на неї, належать: діти, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони отримали інвалідність до досягнення 18 років, або були на день смерті годувальника вихованцями, учнями, студентами, курсантами та слухачами (крім курсантів і слухачів військових начальних

закладів), стажистами навчальних закладів і не досягли 23-річного віку; батьки, які перебували на утриманні померлого і досягли пенсійного віку: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років, або є особами з інвалідністю.

Допомога на поховання у разі смерті пенсіонера

(Ч. 4. ст. 61 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»)

В разі смерті пенсіонера членам його сім'ї або особі, яка здійснила його поховання, виплачується для цього допомога **в розмірі тримісячної пенсії, але не менше п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати.**

Допомога на поховання **не виплачується**, якщо поховання пенсіонера здійснено за рахунок держави.

Грошова допомога при народженні дитини непрацюючим пенсіонерам із числа осіб офіцерського складу, військовослужбовців за контрактом

(Пункт 13 Постанови КМУ № 393)

Непрацюючим пенсіонерам із числа військовослужбовців та членам їх сімей виплачується грошова допомога при народженні дитини в порядку і розмірах, встановлених законодавством (Розділ III Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»).

Державна соціальна допомога до пенсії за вислугу років на догляд особам з інвалідністю I групи з числа військовослужбовців

(Пункт «б» ст. 16 Закону «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»)

До пенсії за вислугу років, що призначається особам військовослужбовцям, звільненим з військової служби – особам з інвалідністю I групи нараховується державна соціальна допомога на догляд:

– якщо інвалідність військовослужбовця настала внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з

проходженням служби, внаслідок трудового каліцтва, професійного чи загального захворювання;

– одиноким пенсіонерам, які за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують догляду, у порядку і на умовах, передбачених Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю».

Щорічна разова грошова допомога учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни

Щорічно до 5 травня учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни, членам сімей у разі їх смерті виплачується разова грошова допомога у розмірі, який визначається щороку Кабінетом Міністрів України в межах бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України.

Так, наприклад, постановою КМУ від 20 березня 2019 р. №237 «Деякі питання виплати у 2019 році разової грошової допомоги, передбаченої Законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про жертви нацистських переслідувань» встановлюються розміри та порядок виплати щорічної разової грошової допомоги до 5 травня учасникам бойових дій, постраждалим учасникам Революції Гідності, особам з інвалідністю внаслідок війни, учасникам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», а також жертвам нацистських переслідувань.

Згідно з прийнятим Урядом рішенням виплату щорічної разової грошової допомоги до 5 травня у 2019 році для учасників бойових дій передбачено у розмірі 1 295 грн.

У разі смерті суми пенсії, що підлягали виплаті пенсіонерові з числа військовослужбовців та членів їх сімей і залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю, не включаються до складу спадщини і виплачуються тим членам його сім'ї, які належать до осіб, що забезпечуються пенсією у разі втрати годувальника. Проте батьки і дружина (чоловік), а також члени сім'ї, які проживали разом із пенсіонером на день його смерті, мають право на одержання цих сум і в тому разі, якщо вони не належать до осіб, які забезпечуються

пенсією у разі втрати годувальника. При зверненні кількох членів сім'ї належна їм сума пенсії ділиться між ними порівну. Зазначені суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшло не пізніше 6 місяців після смерті пенсіонера.

Основні нормативно-правові акти, що регламентують підстави і порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями

- 1) Житловий кодекс України (далі – Житловий кодекс);
- 2) Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ст. 12) (далі – Закон);
- 3) Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист»;
- 4) Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- 5) Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;
- 6) Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 11 грудня 1984 р. № 470 (далі – Правила);
- 7) Порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1081 (далі – Порядок);
- 8) Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про службові жилі приміщення» від 4 лютого 1988 р. № 37, якою затверджено «Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення» та «Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Українській РСР»;
- 9) Порядок кредитування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань, затверджений ПКМУ від 28 січня 2004 року № 88.

Зміст права військовослужбовців та членів їх сімей на забезпечення жилими приміщеннями. Форми житлового забезпечення військовослужбовців СБ України та членів їх сімей

Військовослужбовці СБ України та члени їх сімей забезпечуються жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР та іншими нормативно-правовими актами.

Важливі гарантії житлового забезпечення військовослужбовців передбачено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ст. 12).

Військовослужбовці мають право на:

- отримання службового житла для тимчасового проживання;
- отримання житла для постійного проживання;
- отримання грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення (замість житла для постійного проживання);
- одержання кредиту на індивідуальне житлове будівництво або придбання приватного жилого будинку (квартири) на строк до 20 років;
- розміщення у казармах і гуртожитках (військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу);
- оренда житла для забезпечення ним військовослужбовця та членів його сім'ї;
- одержання земельної ділянки для будівництва та обслуговування жилого будинку (співробітники, які мають вислугу на військовій службі не менше 17 років та потребують поліпшення житлових умов);
- грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення;
- 50-відсоткову знижку плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги (військовослужбовцям, а також звільненим з військової служби особам, які отримали інвалідність під час проходження військової служби).

Слід зазначити, що умови надання пільг військовослужбовцям встановлено постановою КМУ від 31 березня 2003 р. №426 «Про затвердження Порядку надання пільг, компенсацій і гарантій працівникам бюджетних установ, військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу». Відповідно до неї (п.1) пільги, компенсації і гарантії, на які згідно із законом мають право окремі категорії працівників бюджетних установ, військовослужбовці та особи рядового і начальницького складу (далі – пільговики), щодо знижки плати за користування житлом (квартирної плати), паливом, телефоном та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична та теплова енергія тощо), безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу пільговика (сім'ї пільговика в розрахунку на одну особу) за попередні шість місяців (далі – середньомісячний дохід) не перевищує величини доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу, визначеної відповідно до підпункту 169.4.1 пункту 169.4 статті 169 Податкового кодексу України.

Слід зазначити, що реалізація зазначених прав залежить від їх бюджетного фінансування.

Список використаних та рекомендовані джерел:

1. Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян : Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2009 року №19-рп/2009 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 10 постанови Кабінету Міністрів України. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

2. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 року №5464-X. *Верховна рада України* : вебсайт. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

3. Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради №470 від 11 грудня 1984 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

4. Порядок надання статусу учасника бойових дій особами, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпечені її проведення, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 413 від 20 серпня 2014 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

5. Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року №8-рп/2005 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476/2001#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

6. Про внесення змін до Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення : Постанова Кабінету Міністрів України №602 від 08.09.2016 р., *Офіційний вісник України*. 2016. № 73. стаття 2453.

7. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Закон №1233-VII від 06.05.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. №41. стаття 1072.

8. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» Закон №1547-VII від 01.07.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №58. стаття 1584.

9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України №150 від 14.08.2003 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

10. Про затвердження Порядку визначення різниці між розміром пенсії, призначеної відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», і розміром пенсії із солідарної системи відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Постанова Кабінету Міністрів України № 510 від 23 червня 2010 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

11. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» : Постанова правління Пенсійного фонду України № 3-1 від 30 січня 2007 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

12. Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями : Постанова Кабінету Міністрів України №1081 від 03.08.2006. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

13. Про затвердження Порядку кредитування будівництва та придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань : Постанова Кабінету Міністрів України № 88 від 28 січня 2004 року. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

14. Про затвердження Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне

забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. №393» : Постанова Кабінету Міністрів України №45 від 13 лютого 2008 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

15. Про затвердження Тимчасового положення про порядок передачі громадянами житла, що перебуває у їх приватній власності, органу, який здійснює поліпшення житлових умов : Наказ Державного комітету України по житлово-комунальному господарству від 1 червня 1995 року № 24. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0171-95#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

16. Про окремі питання застосування судами України законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби), осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб : Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 15 квітня 2005 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

17. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України №2262-ХІІ від 09.04.1992 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> дата звернення : 24.05.2024)

18. Про почесні звання України : Указ Президента України № 476/2001 від 29 червня 2001 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476/2001#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

19. Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки та Державної спеціальної служби транспорту за піднайом (найом) ними жилих приміщень : Постанова кабінету Міністрів України № 450 від 26 червня 2013 року. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

20.Про службові жилі приміщення : Постанова Ради Міністрів Української РСР № 37 від 4 лютого 1988 р., якою затверджено «Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення» та «Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Українській РСР». *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-88-%D0%BF#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

21.Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України №2011-ХІІ від. 20 грудня 1991 року. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення : 22.05.2024)

22.Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України №3551-ХІІ від 22.10.1993 р. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

23.Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України №796-ХІІ. *Верховна рада України* : вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення : 24.05.2024)

ВИСНОВКИ

На основі викладеного можна рекомендувати здійснювати соціальну роботу з військовослужбовцями та членами їх сімей, комбатантами на основі розуміння сім'ї як особливої соціальної системи, яка закрита і відкрита водночас, з особливою етикою, бо сім'я це є значний ресурс у відновленні і військовослужбовця, і кожного члена родини. Будь-які дії в соціальній роботі – планування, мотивування, реалізація плану, корекція плану тощо виконуються зі згоди і разом з родиною. При цьому враховувати треба стосунки, які є всередині родини і яких більше ніде повторити не можна. Соціальна робота з такою сім'єю треба розглядати з одного боку, як звичайну родину, яка проходить етапи свого розвитку, має типові проблеми в родині. З іншого боку, це сім'я з більшим стресовим навантаженням, тривогою, втратами, вона дистантна і більш вразлива. Тому вона може розглядатися як родина в СЖО, уразлива родина, якій доцільно пропонувати соціальні послуги в громаді як ведення випадку. І відповідно, до членів родини можна застосовувати всю соціальну технологію ведення випадку. Якщо ми говоримо про роль родини в реабілітації комбатантів, то тут також потрібна робота з сім'єю для підсилення ефекту і впливу заходів реабілітації. Без родини ця робота буде тривалою і менш вдалою. Тому говоримо про роботу з реабілітації військовослужбовців разом з родиною як умову успіху реабілітації.

Соціальна робота з сім'ями учасників бойових дій, як показує досвід роботи з учасниками АТО/ООС, повинна бути тривалою, підтримуючою і допомагаючою, на основі комплексних програм, що дозволяє координувати зусилля і ресурси, фахівців і краще допомогти родинам.

Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей також враховує розуміння сім'ї як особливої соціальної системи і передбачає допомогу і військовослужбовцям, і членам їх родин.

Усе це говорить про сім'ю військовослужбовця як особливого отримувача соціальних послуг, що вимагає конфіденційності, уваги, етики, емпатії, спілкування і розуміння. Зазначимо, що підтримка є більш притаманною для реабілітації, а резілієнс – щодо допомоги та самопомоги.

Враховуючи викладене, можемо говорити, що соціальна робота, соціальні послуги і соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей повинні бути триєдиними, поєднуватися з медичними, освітніми, адміністративними та іншими послугами задля комплексного вирішення проблем людей. А координувати, інформувати, перенаправляти людей для кращого вирішення їх проблем і задоволення потреб – робота соціального працівника як менеджера надання соціальних послуг. Тому доцільно відкривати інтеграційні центри для цієї категорії населення та інших за принципом єдиного вікна в громадах, проводити індивідуальну та групову роботу з військовослужбовцями та членами їх сімей щодо інтеграції та реабілітації, планувати комплексні програми допомоги таким сім'ям в громадах та державі, готувати фахівців до роботи з цією категорією населення.

ДОДАТКИ

Додаток А

Комплексна програма «Соціальна підтримка сімей учасників АТО/ООС» (А. В. Дуля)

Вид соціальної підтримки	Цільова група / отримувач допомоги	Форма (або метод) надання підтримки	Очікуваний результат	Фахівець (і)
Інформаційна	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Інформаційні консультації (офлайн, онлайн, телефонні): «Права та пільги для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей відповідно до законодавства України»; «Державні та недержавні організації, які надають допомогу учасникам АТО/ООС та їхнім сім'ям»	Підвищення обізнаності та поінформованості цієї цільової групи щодо їхнього соціально-правового забезпечення. Ознайомлення з нормативно-правовими документами, які регламентують здійснення соціальної підтримки цієї категорії клієнтів та змінами, які відбулися в законодавстві. Отримання банку державних та недержавних організацій, які надають соціальну підтримку учасникам АТО/ООС та сім'ям відповідно до їхнього типу, проблем та потреб. Збільшення кількості поінформованих про свої права.	Соціальний працівник, юрист
		Лекції «Пільги для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей»		

			Збільшення кількості звернень учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей по допомогу, і яким буде надана соціальна підтримка.	
Дружини та батьки учасників АТО/ООС	Семинар «Візит до чиновника: рутинна справа чи важке випробування?»		Набуття вміння правильної конструктивної поведінки в державних закладах. Ефективна взаємодія членів сімей учасників АТО/ООС з органами влади.	Юрист, соціальний працівник
Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Виготовлення та розповсюдження соціальної продукції інформаційного змісту Пам'ятка «Права учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей» Буклет «Дізнайся більше, де отримати соціальну підтримку» Інфографіка «Алгоритм дій. Отримання статусу «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни» та		Ознайомлення з правами та соціальними пільгами, на які мають право учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей. Отримання рекомендацій щодо того, в якій організації отримати вказані пільги. Збільшення кількості клієнтів, які отримали статус «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни» та «член сім'ї загиблого» і відповідно до цього отримали соціальну підтримку.	Юрист, соціальний працівник

		«член сім'ї загиблого»		
	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Інформування через офіційний сайт, соціальні мережі та поштову електронну розсилку	Ознайомлення із послугами, та заходами, які надаються у недержавній організації. Збільшення кількості клієнтів, які отримують соціальну підтримку в недержавній організації, яка здійснює інформування.	Соціальний працівник
	Громадськість	Інформаційно-роз'яснювальна кампанія через ЗМІ «Який він захисник Батьківщини?»; «Завдяки Вам ми живемо!»; «Ви захищали нас – ми допоможемо Вам»	Підвищення авторитету учасників АТО/ООС. Створення в суспільстві атмосфери підтримки та поваги до них.	Соціальний працівник
	Чинovníки/ посадовці	Лекції «Учасники АТО/ООС. Чому вони інші?»	Підвищення поінформування цільової групи про проблеми учасників АТО/ООС, про зміни, які в них відбулися під час участі в бойових діях. Формування толерантного ставлення до учасників АТО/ООС та налагодження ефективної	Соціальний працівник

			<p>комунікації між учасниками АТО/ООС та чиновниками.</p> <p>Сприяння органами державної влади в отриманні учасниками АТО/ООС пільг та послуг на які вони мають право відповідно до законодавства України.</p>	
	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Посередництво та консультування в наданні соціальних послуг	Забезпечення розв'язання системних проблем та створення умов, за яких цільова група зможе без труднощів отримати підтримку та задовольнити свої потреби.	Соціальний працівник
	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Дизайн інформаційного веб-сайту та консультування щодо прав та пільг цієї категорії клієнтів, а також програм соціальної підтримки та допомоги.	Поінформування широкого кола осіб про можливості отримання соціальних послуг. Постійна, відкрита, безкоштовна Інтернет-платформа, на якій відображена актуальна інформація, події, заходи. Окрім цього, у цільовій аудиторії завжди є можливість звернутися із запитом про підтримку чи допомогу.	Юрист, соціальний працівник
Правова	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Правове інформування «Пільги та гарантії,	Ознайомлення з соціальними пільгами та гарантіями, на які мають право учасники АТО/ООС	Юрист

	сімей	що надаються державою членам сімей учасників АТО/ООС»	та члени їхніх сімей. Засвоєння рекомендацій щодо того, як отримати соціальні пільги.	
	Учасники АТО/ООС	Правове консультування «Отримання посвідчень «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни»	Відновлення втрачених документів, що засвідчують особу. Оформлений пакет документів щодо отримання посвідчення «учасник бойових дій», «особа з інвалідністю внаслідок війни». Збільшення кількості клієнтів, які мають статус, і відповідно до цього отримують соціальні послуги, які передбачені їм законодавством.	Юрист
	Добровольці – учасники АТО/ООС	Правове консультування «Отримання статусу «учасник бойових дій» та пільг	Допомога в оформленні документів та отриманні статусу «учасник бойових дій» та пільг, на які вони мають право.	Юрист
	Сім'ї загиблих учасників АТО/ООС	Правове консультування «Отримання посвідчень «член сім'ї загиблого»	Оформлений пакет документів щодо отримання посвідчення «член сім'ї загиблого», допомога в оформленні документів та отриманні соціальних пільг та гарантій для сімей загиблих	Юрист

			учасників АТО/ООС, таких як: отримання одноразової грошової допомоги; допомоги на поховання; житлових гарантій; житлово-комунальних пільг; медичне забезпечення; санаторно-курортне лікування; права у питаннях трудових відносин та безкоштовного навчання.	
Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Правове консультування «Отримання матеріальної та соціально-побутової допомоги»		Визначення алгоритму дій щодо отримання матеріальної та соціально-побутової допомоги. Отримання матеріальних виплат, пільг на житло, комунальні послуги та земельну ділянку. Поліпшення матеріальних та житлових умов.	Юрист
Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Правова просвіта		Підвищення правової культури учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей та доступності їх до первинної та вторинної безоплатної правової допомоги.	Юрист
Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Майстер-класи		Отримання знань щодо особливостей отримання у власність земельних ділянок	Юрист

	сімей		учасниками АТО/ООС та членами їхніх сімей, постановки на квартирний облік та отримання житлової площі.	
	Учасники АТО/ООС та члени їх сімей/ Сім'ї осіб з інвалідністю внаслідок війни	Правове консультування «Безоплатне медичне забезпечення»	Отримання рекомендацій щодо того, яким чином отримати безкоштовне медичне обслуговування. Збільшення кількості клієнтів, які отримали безкоштовне лікування, реабілітацією, протезуванням та санаторно-курортне лікування як для учасників АТО/ООС, так і для членів їхніх сімей.	Юрист
	Сім'ї учасників АТО/ООС, які розлучаються	Правове консультування «Процедура розлучення»	Підготовка документів щодо розлучення подружжя. Стягнення аліментів на неповнолітню дитину. Поділ майна подружжя. Розв'язання суперечок щодо місця проживання дитини. Представництво інтересів у суді.	Юрист
	Сім'ї учасників АТО/ООС	Правове консультування «Механізми звільнення від домашнього	Отримання повної та вичерпної інформації про свої права і соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну допомогу,	Юрист

		насильства»	якими може скористатися постраждала особа, а також своєчасне отримання інформації про остаточні рішення суду та процесуальні рішення правоохоронних органів, пов'язані з розглядом факту домашнього насильства. Визначення, до яких державних органів та служб звертатись, як отримати допомогу, де шукати підтримку та безпечний притулок.	
	Сім'ї учасників АТО/ООС	Лекції «Запобігання та протидія домашньому насильству»	Підвищення обізнаності цільової групи про ознаки насильства, види, прояви та наслідки насильства; визначення шляхів розв'язання проблеми.	Юрист, соціальний працівник
	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Представництво інтересів	Правовий захист інтересів учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей.	Юрист
Психологічна	Учасники АТО/ООС	Діагностика	Визначення індивідуальних особливостей, психоемоційного стану та рівня адаптації. Мотивація до отримання	Психолог

			психологічної допомоги.	
	Учасники АТО/ООС	Психологічні індивідуальні консультації	<p>Покращення стану учасників АТО/ООС. Відпрацювання негативних психологічних реакцій. Формувати розуміння, що пережитий досвід, і відповідна реакція на нього є тимчасовою, і притаманною для більшості осіб, які брали участь у бойових діях. Допомога в подоланні наслідків військової травми та відпрацювання механізмів подолання проблемних ситуацій. Відновлення особистого і соціального статусу особи, що перенесла посттравматичний стресовий розлад під час бойових дій. Збільшення ресурсності і стресостійкості організму. Мобілізація внутрішніх резервів на подолання залежності від психоактивних засобів (алкоголь, наркотики, нікотин).</p>	Психолог, психотерапевт
	Учасники АТО/ООС	Психокорекційна робота	Коригування тих особливостей психічного розвитку та поведінки,	Психолог, психотерапевт

			які за прийнятою системою критеріїв не відповідають оптимальній моделі (нормі). Корекція соціальної поведінки, покращення комунікабельності, розвиток здібностей до самореалізації, дозвіл психологічних та подолання соціальних конфліктів.	
Учасники АТО/ООС	Психологічні консультації та психотерапія «Подолання бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу та їхніх психологічних наслідків»	Послаблення симптоматики бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу. Усвідомлення учасниками АТО/ООС можливості трансформації своїх кризових станів.	Психолог, психотерапевт	
Учасники АТО/ООС	Метод релаксації, аутотренінг	Навчання навичок саморегуляції, відпрацювання та засвоєння прийомів зниження рівня тривоги, стресу, зняття напруженості.	Психолог	
Учасники АТО/ООС	Томатис-терапія	Поліпшення психоемоційного стану та допомога в подоланні депресії, тривоги, зниженні рівня	Психолог, психотерапевт	

			психологічної напруги. відновленні порушених або втрачених функцій організму і здібностей. Поліпшення координації рухів. Розвиток мовлення та навичок комунікації Поліпшення інтелектуальних та творчих здібностей.	
		Каністерапія	Подолання симптомів посттравматичного стресового розладу та гострих стресових розладів. Профілактика депресивних станів та суїцидальної поведінки.	Психотерапевт, кінолог
	Учасники АТО/ООС	Групи самопомоги «Повернення до мирного життя»	Соціально-психологічна реабілітація демобілізованих бійців та їхня адаптація у мирному житті. Набуття вміння долати різні негаразди та проблеми.	Психолог
	Дружини/чоловіки мобілізованих учасників АТО/ООС	Індивідуальні психологічні консультації	Зниження рівня тривоги, хвилювання, емоційного напруження. Набуття вміння контролювати рівень тривожності, відстежувати наявність	Психолог

			та причини напруги та страху.	
	Дружини/чоловіки мобілізованих учасників АТО/ООС	Тренінги «Саморегуляція поведінки у складних життєвих обставинах»	Засвоєння прийомів і способів психічної саморегуляції. Підвищення контролю над життєвими подіями. Становлення сприйнятливості і відкритості новому досвіду.	
	Дружини/чоловіки мобілізованих учасників АТО/ООС	Тренінги «Управління стресом»	Зниження негативних переживань і трансформація їх у позитивні емоційні стани. Накопичення емоційно-позитивного досвіду.	
	Діти учасників АТО/ООС	Індивідуальні психологічні консультації	Зниження особистісного та ситуативного рівня тривожності. Зняття емоційного напруження. Набуття почуття впевненості та захищеності.	Дитячий психолог
	Діти учасників АТО/ООС	Терапевтична/корекційна робота	Покращення психоемоційного стану та формування навичок контролю його. Корекція поведінкових та емоційних порушень.	Дитячий психолог
	Діти учасників АТО/ООС	Соціально-психологічні тренінги «Розвиток емоційного	Розвиток емоційної сфери та навичок самоконтролю та конструктивної взаємодії.	Дитячий психолог

		інтелекту»; «Агресія та гнів»; «Профілактика та подолання стресових станів»	Послаблення агресивних реакцій дітей.	
	Діти учасників АТО/ООС	Кіноклуб «Базові емоції»	Поліпшити самопочуття та зміцнити психологічне здоров'я дітей, ознайомлення із базовими емоціями людини, формування навичок покращення настрою та психічної стабільності.	Дитячий психолог
	Діти учасників АТО/ООС	Заняття «Керування гнівом за допомогою казкотерапії».	Зниження у дітей рівня занепокоєння, тривоги та дратівливості. Освоєння стратегій управління гнівом.	Дитячий психолог
	Дружини/чоловіки учасників АТО/ООС	Індивідуальні психологічні консультації «Допоможемо учасникам АТО/ООС повернутися до мирного життя»	Отримання інформації про особливості поведінки учасників АТО/ООС. Засвоєння рекомендацій щодо правил поведінки з членом сім'ї, який повернувся з зони бойових дій. Актуалізація мотивів та формування запиту щодо отримання психологічної	Психолог

			допомоги.	
	Члени сімей мобілізованих учасників АТО/ООС	Тренінги «Ми готові до повернення наших захисників додому»	Отримання інформації про клінічні ознаки бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу та тривалість перебігу цього захворювання. Засвоєння рекомендацій щодо принципів поведінки членів сім'ї з учасником АТО/ООС, який має ознаки бойової психологічної травми чи посттравматичного стресового розладу. Готовність сім'ї до повернення учасника АТО/ООС.	Психолог
	Дружини та матері учасників АТО/ООС	Групи самопомоги для жінок «Я чекаю на тебе»	Отримання емоційної підтримки та зниження емоційної напруги. Набуття вміння контролювати свій емоційний стан. Активізація власних ресурсів для подолання життєвих проблем.	Психолог
	Демобілізовані учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Сімейні консультації та терапія «Вчимося жити разом»	Активізація подружнього та сімейного ресурсу для подолання труднощів адаптаційного періоду учасника АТО/ООС. Налагодження сімейних відносин	Психолог/ сімейний психолог

			між усіма членами сім'ї. Отримання рекомендацій щодо опрацювання травматичного досвіду для його позитивної трансформації.	
	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Арттерапевтична група «Сімейна арттерапевтична студія: гармонізація сімейних стосунків»	Отримання емоційної підтримки членів сімей учасників АТО/ООС у період нестабільного емоційного стану. Набуття вміння долати відчуття соціальної ізоляції та неусвідомлюваних внутрішніх конфліктів і переживань. Визначення шляхів розв'язання сімейних проблем.	Арттерапевт
	Члени сімей загиблих учасників АТО/ООС	Психологічні консультації та корекція «Стратегії подолання втрати»	Зниження рівня стресу, суму, душевного болю, гніву, безпорадності, почуття вини та розпачу. Сприйняття реальності нещастя.	Психолог, психотерапевт
Соціально-педагогічна	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Художня майстерня	Соціальна адаптація учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей. Зниження психоемоційної напруги та покращення взаємовідносин у сім'ї. Організація дозвілля та	Художник, психолог

			розвиток творчого потенціалу.	
Батьки	Курси підвищення батьківської компетентності «Ефективне батьківство»		Формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей; набуття вмінь і навичок конструктивної взаємодії та ефективної комунікації батьків і дітей.	Соціальний педагог
Батьки	Бесіди та консультації «На шляху до взаємодії»		Становлення педагогічної компетентності батьків. Усвідомлення та осмислення механізмів діалогічного спілкування; засвоєння ефективних стратегій розв'язання конфліктів між батьками та дітьми.	Соціальний педагог
Батьки	Зустрічі за круглим столом «Проблеми сучасного виховання та шляхи їх розв'язання»		Обговорення різних ситуацій із сімейного життя, проблем, що виникають під час виховання дітей. Отримання рекомендацій щодо розв'язання проблем у вихованні дітей.	Соціальний педагог
	Тренінги «Мистецтво спілкування з дитиною»		Вивчення та засвоєння ефективних методів спілкування з дітьми; виявлення позитивного досвіду сімейного виховання.	Соціальний педагог

	Батьки	Тренінги «Розв'язання конфліктів»	Засвоєння ефективних стратегій розв'язання конфліктів між батьками та дітьми. Набуття вміння будувати діалогічну взаємодію при подоланні проблемних сімейних ситуацій.	Соціальний педагог
	Сім'ї учасників АТО/ООС	Форум-театри «Запобігання конфліктам та домашньому насильству»	Зниження рівня конфліктності та насильства в сім'ях учасників АТО/ООС, сприяння запобіганню новим конфліктам та розв'язання соціальних проблем.	Соціальний педагог
	Діти учасників АТО/ООС	Зустрічі з наставником «Старший брат/сестра»	Зниження психоемоційної напруги в дітей. Допомога дитині пережити кризовий період.	Соціальний педагог, наставник
	Діти учасників АТО/ООС	Заняття з розвитку пізнавальних процесів	Підвищення рівня розвитку уваги, дедукції, мислення; покращення уваги, оперативної та довгострокової пам'яті; формування в дітей соціальної компетентності.	Соціальний педагог
	Сім'ї учасників АТО/ООС	Літній наметовий табір для сімей учасників АТО/ООС	Поліпшення морально-психологічного стану учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей.	Соціальний педагог, психолог

			Покращення психологічного клімату в сім'ї та внутрішньосімейних стосунків. Активізація подружнього та сімейного ресурсу для подолання труднощів.	
Діти учасників АТО/ООС	Літній табір відпочинку та оздоровлення		Корекція психологічного та поведінкового стану дитини. Покращення фізичного здоров'я дітей. Сприяння в усебічному розвитку та покращення соціальних навичок необхідних для інтеграції та допомога в соціалізації та адаптації. Патріотичне виховання дітей	Соціальний педагог, психолог
Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Культурно-розважальні заходи «Відпочиваймо разом»		Адаптація учасників АТО/ООС до мирного життя. Згуртованість сім'ї, відволікання від проблем. Розвиток творчого потенціалу дітей.	Соціальний педагог
Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Відпочинок (санаторії, море, гори) «Відпочинок для всієї сім'ї»		Соціально-психологічна реабілітація учасників АТО/ООС та адаптація до мирного життя. Зниження психологічного	Соціальний педагог, психолог

			навантаження в усіх членів сім'ї. Мобілізація внутрішніх ресурсів та набуття навичок управління травмувальними спогадами.	
Соціально-гуманітарна	Сім'ї учасників АТО/ООС	Пункт збору гуманітарної допомоги	Надання сім'ям учасників АТО/ООС харчових продуктів, речей першої потреби, одягу, засобів особистої гігієни.	Соціальний працівник, кейс-менеджер, фандрейзер
	Діти учасників АТО/ООС (з сімей загиблих учасників АТО/ООС)	Благодійна акція «Збираємось до школи разом»	Надання шкільних портфелів, канцелярського приладдя, шкільної форми, спортивної форми/взуття.	Соціальний працівник, фандрейзер
	Діти учасників АТО/ООС (з сімей загиблих учасників АТО/ООС)	Благодійна акція до Дня Святого Миколая	Відпочинок та створення святкового настрою покращення емоційного стану та підтримки дітей, отримання подарунків.	Соціальний працівник, фандрейзер, аніматор
	Сім'ї учасників АТО/ООС	Покращення житлово-побутових умов	Забезпечення меблями, пральними машинами та кухонним приладдям.	Соціальний працівник, кейс-менеджер, фандрейзер
	Сім'ї, де один	Медико-соціальне	Реабілітація та покращення	Соціальний

	із її членів є особою з інвалідністю внаслідок війни	забезпечення	фізичного здоров'я. Отримання цільовою групою медико-соціального обладнання та оснащення (крісла колісні, ролатори ходунки, палиці, медична техніка тощо), аудіо- та відеокасет з навчальними, соціальними, реабілітаційними програмами, інформацією з фізичної культури та спорту, програмами для формування здорового способу життя, з лекціями.	працівник, кейс-менеджер, фандрейзер
	Сім'ї учасників АТО/ООС	Соціальне партнерство з державними структурами і недержавним сектором	Сприяння в отриманні матеріальної допомоги, забезпечення житлом та покращення житлових умов сімей учасників АТО/ООС. Допомога в проходженні лікування, фізичної реабілітації, протезування, оздоровлення та організація відпочинку учасників АТО/ООС, їхніх дітей та всієї сім'ї.	Соціальний працівник, фандрейзер
	Сім'ї учасників	Організація	Забезпечення соціально-медичних	Соціальний

	АТО/ООС	спеціальних заходів щодо збору коштів	потреб сімей учасників АТО/ООС. Надання харчових продуктів, речей першої потреби, шкільного обладнання, засобів особистої гігієни.	працівник, фандрейзер
	Сім'ї учасників АТО/ООС (особливо сім'ї загиблих учасників АТО/ООС та сім'ї, де один із її членів є особою з інвалідністю внаслідок війни)	Пошук та залучення спонсорів	Забезпечення потреб сімей учасників АТО/ООС та покращення їхніх матеріально-житлових умов.	Соціальний працівник, фандрейзер
	Учасники АТО/ООС	Залучення волонтерів	Подолання наслідків посттравматичного стресового розладу, сприяння в соціальній адаптації та працевлаштуванні учасників АТО/ООС та покращення матеріального становища сім'ї.	Соціальний працівник, фандрейзер
	Сім'ї загиблих	Краудфандинг	Об'єднання громади для безплатного	Соціальний

	учасників АТО/ООС		капітального ремонту та покращення житлових умов сімей загиблих учасників АТО/ООС, підтримка сімей, які через бойові дії залишились без годувальника.	працівник, фандрейзер
Допомога в соціальній адаптації та інтеграції	Учасники АТО/ООС	Соціально-психологічні тренінги	Підвищення адаптивності цієї цільової групи та їхнього особистісного розвитку. Активізація мотивів та ресурсів подолання психологічних травм. Визначення життєвих цілей та перспектив.	Психолог
	Члени сімей учасників АТО/ООС	Залучення до соціально-активної діяльності «Допоможемо разом!»	Набуття додаткових внутрішніх ресурсів та вміння долати відчуття розгубленості та самотності. Формування соціальної активності. Здійснення суспільно-корисної діяльності в напрямі соціального захисту учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей.	Соціальний працівник
	Учасники АТО/ООС	Профорієнтація	Професійне самовизначення, надання інформації щодо навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Визначення сфери бажаної роботи.	Соціальний працівник, фахівець центру зайнятості
	Учасники	Навчання/курси	Здобуття та удосконалення	Соціальний

	АТО/ООС	«Крок в майбутнє»	професійних знань, умінь та навичок. Отримання професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Особистісний розвиток учасників АТО/ООС та отримання якісної освіти.	педагог
	Учасники АТО/ООС	Консультації з працевлаштування	Сприяння з отримання роботи, яка задовольняє інтереси. Покращення фінансового та психологічного стану учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей.	Фахівці центру зайнятості
	Учасники АТО/ООС	Лекції «Перспективи працевлаштування учасників АТО/ООС у сучасних умовах»	Ознайомлення з переліком спеціальностей для проходження професійного навчання та наявними вакансіями для працевлаштування. Збільшення кількості працевлаштованих учасників АТО/ООС.	Фахівці центру зайнятості
	Учасники АТО/ООС та члени їхніх сімей	Заняття з розвитку навичок підприємництва	Створення власного підприємства і виконання підприємницьких функцій. Покращення матеріального становища сім'ї.	Соціальний працівник

Методичне видання

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ
ЇХ СІМЕЙ, ЇХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

*за редакцією: д.пед.н., проф. Караман Олени Леонідівни,
д.пед.н., проф. Трубавіної Ірини Миколаївни*

Авторський колектив:

Бриндіков Юрій Леонідович,
Дуля Аліна Володимирівна,
Караман Олена Леонідівна
Островська Наталія Олександрівна,
Трубавіна Ірина Миколаївна,
Чередниченко Олександр Юрійович

Оригінал-макет – Н. О. Островська

*За науковий зміст поданих матеріалів і дотримання принципів
академічної доброчесності відповідальність несуть самі автори.*

Здано до склад. 21.06.2024 р. Підп. до друку 21.06.2024 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 7,63
